

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти**

**Педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного
віку засобами українського фольклору**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 608 групи

Мельник Катерина Василівна

Керівник:

кандидат психологічних наук,

асистент **Палагнюк О. В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Олійник М. І.*

АНОТАЦІЯ

Мельник К. В. Педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 012 Дошкільна освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 72 с.

Одним з пріоритетних завдань дошкільної освіти виступає моральне виховання дітей, яке сприяє розумінню і засвоєнню ними норм та правил моралі, формує їх моральну культуру, прищеплює відчуття приналежності до конкретної нації, її цінностей та до людства загалом. Саме тому увага педагогів має зосереджуватися серед іншого і на морально-духовному здоров'ї дитини задля сприяння розвитку її індивідуальності. Вивчення особливостей морального виховання дітей дошкільного віку, організаційних засад його ефективної реалізації дозволяє розширити знання про природу становлення моральної поведінки особистості, з'ясувати її особливості та механізми розвитку в онтогенезі, потенціал українського фольклору в контексті організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти. Тема роботи відповідає тематиці кафедри («Професійна підготовка педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти в контексті євроінтеграційних процесів», номер державної реєстрації 0121U110897, термін виконання 2021-2025 рр.) та завданням навчальних дисциплін, з яких виконується робота («Теоретичні основи змісту й організації дошкільної освіти», «Актуальні проблеми дошкільної та інклюзивної освіти», «Інноваційні технології в дошкільній освіті»), а також тісно пов'язана з практичними потребами конкретного фаху. *Мета дослідження* полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. *Об'єкт дослідження* – процес морального виховання дітей середнього дошкільного віку. *Предмет дослідження* – педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Кваліфікаційна робота складається зі вступу,

двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 72 сторінки, з них 49 сторінок основний зміст роботи. У тексті вміщено 5 таблиць і 4 рисунки. Додатки викладено на 14 сторінках. У списку 56 використаних джерел. У кваліфікаційній роботі здійснені теоретичні узагальнення щодо розглянутої теми та запропоновані нові підходи до вирішення проблеми морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Зокрема, висвітлена проблема морального виховання дітей середнього дошкільного віку, проведене теоретичне узагальнення вирішення проблеми морального розвитку дітей дошкільного віку засобами українського фольклору, визначені педагогічні умови щодо здійснення виховного процесу та експериментальна перевірка ефективності їх впровадження, за результатами якого було підтверджено доцільність подальшої реалізації в умовах сучасного закладу дошкільної освіти.

Зокрема, узагальнення отриманих результатів дозволяють сформулювати наступні висновки, які засвідчують досягнення мети і розв'язання дослідницьких завдань.

Здійснено аналіз теоретичних основ морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Визначено, що моральне виховання – це освітня діяльність, спрямована на формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і поведінкових звичок, заснованих на ідеалах, нормах, принципах і участі в практичній діяльності моралі. Узагальнено, що під моральним вихованням дітей середнього дошкільного віку розуміється цілеспрямоване формування здатності усвідомлено здійснювати моральні вчинки на засадах загальноприйнятих моральних якостей, норм і правил, правильно оцінювати свої вчинки і дії однолітків, розуміти і правильно використовувати слова, що представляють моральні та етичні категорії. Виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови морального виховання засобами українського фольклору. А саме, використання фольклорних жанрів в освітньому процесі закладу дошкільної освіти вихователями як під час роботи з художньою літературою, так і на заняттях; використання фольклору в режимних

моментах, в процесах життєдіяльності та шляхом проведення різних типів занять; співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї. Здійснено критеріально-рівневе оцінювання моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку. Критеріями морального виховання дітей середнього дошкільного віку є: 1) когнітивний з показниками: моральна категорія (дружба, доброта, повага, співчуття); моральні якості (ввічливість, гостинність, скромність, чесність, правдивість), загальноприйняті норми (турбота та повага до інших, взаємодопомога); морально-орієнтована поінформованість дітей про фольклорні твори; розуміння моралі фольклору; 2) почуттєво-ціннісний з показниками: здатність співпереживати казковому герою, здатність піклуватися про менших та поважати старших; 3) оцінно-рефлексивний з показниками: моральна поведінка та самооцінка власної поведінки; оцінка моральної поведінки та поведінки народних героїв та ровесників. Експериментально перевірено ефективність впровадження педагогічних умов морального виховання засобами українського фольклору. За результатами констатувального етапу експерименту, дітей з високим рівнем сформованості моральної вихованості було виявлено найменше. Переважна більшість дітей засвідчили середній та низький рівень сформованості моральної вихованості. За результатами контрольного етапу високий рівень сформованості моральної вихованості було зафіксовано у 22% дітей. Середній рівень засвідчили 55% дітей, що становить половину від всієї групи. Низький рівень моральних уявлень засвідчили 23% дітей контрольного етапу. Проблема морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору не вичерпується результатами виконаної роботи. Подальшого дослідження потребує проблема підготовки майбутніх вихователів для забезпечення високого рівня морального виховання дітей дошкільного віку.

Ключові слова: український фольклор, моральне виховання дітей середнього дошкільного віку, моральні уявлення, педагогічні умови морального виховання дитини, моральні почуття, моральна поведінка.

ABSTRACT

Melnyk K. V. Pedagogical conditions of moral education of children of middle preschool age by means of Ukrainian folklore. Master's thesis for obtaining a master's degree in specialty 012 Preschool Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 73 p.

One of the priorities of preschool education is the moral education of children, which promotes understanding and assimilation of moral norms and rules, shapes their moral culture, and instills a sense of belonging to a particular nation, its values, and humanity as a whole. That is why teachers' attention should be focused, among other things, on the moral and spiritual health of the child to promote the development of his or her individuality. The study of the peculiarities of moral education of preschool children, the organizational foundations of its effective implementation allows us to expand knowledge about the nature of the formation of moral behavior of the individual, to find out its features and mechanisms of development in ontogeny, the potential of Ukrainian folklore in the context of organizing the educational process in preschool education. The topic of the work corresponds to the theme of the department ("Professional training of pedagogical staff of preschool education institutions in the context of European integration processes", state registration number 0121U110897, term of implementation 2021-2025) and the tasks of the disciplines in which the work is performed ("Theoretical foundations of the content and organization of preschool education", "Actual problems of preschool and inclusive education", "Innovative technologies in preschool education"), and is closely related to the practical needs of a particular specialty. The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally test the effectiveness of pedagogical conditions of moral education of middle preschool children using Ukrainian folklore. The object of research is the process of moral education of children of middle preschool age. The subject of the research is pedagogical conditions of moral education of children of middle preschool age by means of Ukrainian folklore. In the qualification work, theoretical generalizations on the topic under consideration are made and new approaches to solving the problem of moral education of children of middle preschool age by means of Ukrainian folklore are proposed. In particular, the problem of moral education of

children of middle preschool age is highlighted, theoretical generalization of the solution to the problem of moral development of preschool children by means of Ukrainian folklore is carried out, pedagogical conditions for the implementation of the educational process and experimental verification of the effectiveness of their implementation are determined, the results of which confirmed the feasibility of further implementation in a modern preschool education institution. The problem of moral education of children of middle preschool age by means of Ukrainian folklore is not limited to the results of the work done. Prospects for further research are seen in the study of the problem of training future educators to ensure a high level of moral education of preschool children.

Key words: Ukrainian folklore, moral education of children of middle preschool age, moral ideas, pedagogical conditions of moral education of a child, moral feelings, moral behavior.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ.....	13
1.1. Теоретичні аспекти морального виховання дітей середнього дошкільного віку.....	13
1.2. Психолого-педагогічні підходи до вивчення українського фольклору як засобу морального виховання дітей середнього дошкільного віку.....	19
1.3. Український фольклор як засіб формування моральної поведінки та моральних почуттів у дітей середнього дошкільного віку.....	30
1.4. Педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.....	35
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ Морального виховання дітей Середнього дошкільного віку засобами Українського фольклору.....	41
2.1. Критеріально-рівневе оцінювання моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.....	41
2.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.....	44
2.3. Перевірка ефективності впровадження педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.....	50
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
ДОДАТКИ.....	68

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ДДВ – дитина дошкільного віку

ООП – особливі освітні потреби

МВО – моральне виховання особистості

МРО – моральний розвиток особистості

УНТ – усна народна творчість

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» основними завданнями дошкільної освіти є: формування розвиненої особистості дитини; розвиток її творчих здібностей; допомога у соціальній адаптації до майбутнього самостійного життя; зміцнення та збереження її психічного, фізичного та духовного здоров'я, виховання у дітей любові до Батьківщини та шанобливого ставлення до самого себе й оточення.

Одним з пріоритетних завдань дошкільної освіти виступає моральне виховання дітей, яке сприяє розумінню і засвоєнню ними норм та правил моралі, формує їх моральну культуру, прищеплює відчуття приналежності до конкретної нації, її цінностей та до людства загалом. Саме тому увага педагогів має зосереджуватися серед іншого і на морально-духовному здоров'ї дитини задля сприяння розвитку її індивідуальності. Дошкільник ще не може володіти повноцінною моральною поведінкою із внутрішньою сутнісною моральною самодетермінацією, він може лише оволодівати її моральними формами. Саме тому вивчення особливостей морального виховання дітей дошкільного віку, організаційних засад його ефективної реалізації дозволяє розширити знання про природу становлення моральної поведінки особистості, з'ясувати її особливості та механізми розвитку в онтогенезі, виявити потенціал українського фольклору в контексті організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти. Концептуальні положення, спрямовані на вирішення досліджуваної проблеми визначаються вимогами нормативно-правових документів: законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020 р.), «Базового компонента дошкільної освіти» (2012 р.), освітніми програмами розвитку дітей дошкільного віку.

Стан дослідження проблеми. Сучасний підхід до вивчення різноманітності українського фольклору відображається в творах О. Бріциної, Г. Довженок, Л. Дунаєвської, Ф. Кейди, П. Чемериського та зарубіжних фольклористів: С. Лойтер, М. Мухлиніної, М. Чередникової. Зокрема, в працях

науковців розглядаються такі питання морального виховання: педагогічні умови та засоби формування моральних норм у дітей дошкільного віку (А. Виноградова, І. Княжева, Т. Стрелкова); закономірності та специфіка морального розвитку дитини дошкільного віку (Ю. Аркін, С. Якобсон). Проте питання морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору досліджено недосконало і потребує подальших наукових розвідок.

У зв'язку з окресленою актуальністю проблеми морального виховання дітей середнього дошкільного віку та потреби наукового осмислення педагогічного потенціалу українського фольклору як ефективного його засобу, а також недостатньою розробленістю даної проблеми у теорії та практиці дошкільної освіти, нами було обрано тему кваліфікаційної роботи **«Педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору»**. Тема роботи відповідає тематиці кафедри («Професійна підготовка педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти в контексті євроінтеграційних процесів», номер державної реєстрації 0121U110897, термін виконання 2021-2025 рр.) та завданням навчальних дисциплін, з яких виконується робота («Теоретичні основи змісту й організації дошкільної освіти», «Актуальні проблеми дошкільної та інклюзивної освіти», «Інноваційні технології в дошкільній освіті»), а також тісно пов'язана з практичними потребами конкретного фаху.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз теоретичних основ морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.
2. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови морального виховання засобами українського фольклору.
3. Емпірично дослідити особливості морального виховання дітей середнього дошкільного віку.

4. 4. Експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов морального виховання засобами українського фольклору.

Об'єкт дослідження – процес морального виховання дітей середнього дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.

Гіпотеза дослідження: український фольклор – один з найефективніших засобів морального виховання дітей середнього дошкільного віку.

Методи дослідження:

– *теоретичні* (аналіз, систематизація, узагальнення – для визначення наукових поглядів, характеристики українського фольклору та визначення поняттєво-категоріального апарату дослідження);

– *емпіричні* (спостереження та аналіз видів діяльності дітей, бесіда з метою розробки критеріально-рівневого оцінювання; педагогічний експеримент – констатувальний, формувальний, контрольний етапи);

– *статистичні* (методи обробки отриманих даних – для визначення якісного і кількісного аналізу результатів дослідження, метод наочного представлення результатів).

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних основ морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору; визначенні особливостей формування моральної поведінки та моральних почуттів у дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору; уточненні показників, критеріїв та рівнів моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку; теоретико-емпіричному обґрунтуванні педагогічних умов морального виховання засобами українського фольклору.

Практичне значення результатів дослідження полягає у впровадженні педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Результати педагогічного дослідження можуть бути використані в практичній роботі вихователів закладів дошкільної

освіти під час підготовки та проведення занять, а також при викладанні відповідних навчальних компонент в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної галузі.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 72 сторінки, з них 49 сторінок основний зміст роботи. У тексті вміщено 5 таблиць і 4 рисунки. Додатки викладено на 14 сторінках. У списку 56 використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

1.1. Теоретичні аспекти морального виховання дітей середнього дошкільного віку

Моральне виховання – це освітня діяльність, спрямована на формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і поведінкових звичок, заснованих на ідеалах, нормах, принципах і участі в практичній діяльності моралі. Моральне виховання започатковується від першого моменту життя дитини, а то й раніше, як наголошують сучасні науковці. Адже маля зазнає впливу низки чинників, хоча і різномірного. Так, впливовими можна визнати відносини близьких людей, співпереживання і звички. П. Лесгафт переконливо стверджує, що вже в перші роки життя закладається фундамент розвитку людської особистості. А дошкільний період життя, як доводять теоретики і практики даного питання, вважається найсприятливішим для активного особистісного формування. Різноманіття її складових були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Форми емоційної сензитивності, усвідомлені мотиви, що сприяють формуванню пластичності психіки (Л. Виготський, С. Рубінштейн), емоційна вразливість, яка виступає позитивним чинником розвитку моральних почуттів (А. Запорожець, В. Котирло, Г. Кошелева, Е. Кульчицька), новоутворення у формі усвідомленого мотиву, здатного підкорювати миттєві бажання (А. Леонт'єв), виникнення внутрішніх етичних кейсів (Д. Ельконін).

В період дошкільного дитинства малюки здобувають перший соціальний досвід та освоюють моральні норми. Психологи (І. Бронніков, Л. Виготський, А. Запорожець, В. Мухіна, М. Поддяков, Д. Ельконіна) вважають, що якоюсь

мірою осмислення моралі керує дитячою поведінкою. Їх особлива важливість підтверджується тим фактом, що опанування дітьми етики добра і зла виступає основою внутрішніх регулюючих механізмів їх поведінки. Л. Божович стверджувала, що малюки засвоюють з зовнішнього світу лише те, що співпадає з їхніми потребами [13; 28; 32; 40]. Авторка обґрунтувала взаємообумовленість між моральними почуттями, моральною свідомістю і моральною поведінкою дитини., наголошуючи, що для інтеріоризації моральних норм, дитині потрібне входження до якоїсь групи чи колективу. Таку позицію підтверджено і результатами наукових розвідок М. Буєвої, Л. Артьомової, Т. Репіної, А. Ковальова, Я. Коломінського та інших, які дійшли висновку, що спілкування дитини з дорослими виступає дієвим способом формування уявлень про зовнішнє середовище та внутрішні його детермінанти у формі моральних імперативів, феноменів, осягненням добра і зла. У цьому напрямі особливий інтерес викликають сучасні дослідження учених Польщі, США, Австралії, в яких йде мова про особливу важливість морального виховання. Зокрема, Т. Кітвуд кожна людина як індивідуальність, має свій моральний статус і заслуговує окремого визнання своєї унікальності.

У той же час дослідники також виявили реляційні аспекти особистості і обґрунтували це необхідністю рахування з моральними нормами і правилами, які відрізняються у кожному середовищі і разом з тим, дуже схожі у всіх людей. «Вивчення моралі провадить нас у світ довіри, відповідальності і спорідненості, долаючи значення набутого морального досвіду, почуття свободи, соціальну обумовленість, приводячи до єдності інтелекту, почуттів і вчинків» [1; 4; 6; 15; 26; 30; 43]. В результаті осмислення психологічних засад морального виховання особистості (далі МВО) уможлиблює оптимізацію протікання цього процесу. Т. Кітвуд (Т. Dr. Kitwood) доповнював це висновком, що «для розуміння психології морального виховання слід брати до уваги поєднання почуттів і емоцій у цілісному моральному житті людини» [2; 9; 12; 17; 25; 29; 33; 34; 38; 43].

Робота С. Джейкобсона збагатила загальну теорію морального розвитку поясненням засад формування моральних уявлень і моральної оцінки дітей.

Дослідники відзначили: «психологічний розвиток досить чітко виявляє дошкільне дитинство як особливий сензитивний час морального розвитку. Це означає, що тоді є сприятливі умови для опанування дітками норм і принципів моралі. У той же час, якщо період, протягом якого дитина дуже чутливий до моральної сфери, використовується неправильно, пізніше буде дуже важко надолужити згаяне» [1; 5; 7; 25; 46; 53; 55]. Роботи С. Джейкобсона покликані розкрити центральну проблему регулювання у дослідженні МВД (морального виховання дітей). У них окремо виділено цінність ідентифікаційного процесу дітей в умовах взаємодії з реальними чи символічними носіями моральних імперативів, що окреслює напрям відповідного формування дошкільника. Одне з положень, запропонованих дослідником, полягає в тому, що дорослий (педагог) повинен акцентувати увагу дитини на її емоціях, переживаннях і потребах, на оточуючих її людей. Інтелектуальний розвиток також в якійсь мірі впливає на формування моральної поведінки, але недоречно розглядати якість недопрацювання дитини на заняттях як показник аморальної поведінки. Кожен раз, коли ви звертаєте увагу на моральну поведінку самої дитини, необхідно порівнювати її з загальноприйнятими нормами. Таким чином, моральне формування дошкільнят (за автором) являє собою багатоаспектний і неоднозначний процес, в ході якого норми спочатку освоюються «на словах», а порушення закріплюються в поведінці.

Концепція «морального розвитку», заснована К. Стоунхаус, інтерпретує цей процес як нерозривно залежний від вікових закономірностей і патернів, трансльованих соціальним оточенням [10; 11; 14; 16; 31; 36; 44; 48]. Вивчення морального розвитку фокусується насамперед на 3 концептуальних аспектах, в яких інтегрується процес «інтерналізації» (прийняття та асиміляції) соціально прийнятих норм, правил та обмежень і орієнтації на них у своїх діях: *моральні судження* (як дитина говорить про моральні ситуації), *моральні вчинки* (як вона поводить себе в таких), *моральні почуття* (те, що вона відчуває при цьому).

Згідно позиції Н. Мельникової, МРО (моральний розвиток особистості) дошкільнят передбачає осмислення вихованцем самого себе, розвиток

поведінкових особистісних механізмів, структурування «ядерних» (первинних) етичних інстанцій і на їх основі – моральної позиції. Відтак виникають нові поведінкові мотиви. Отож, назагал моральний розвиток тісно пов'язаний з цілісним формуванням дитини в єдності психічного та соціального його компонентів, як основи становлення особистісної індивідуальності. Таким чином, МРД напряду залежить і від засвоєння базисних етичних категорій [2; 8; 18; 19; 35; 37; 39; 49] Результатом морального розвитку дитини-дошкільника, через засвоєння моральних зразків, встановлених суспільством, вироблених на основі моральних норм і еталонів у процесі морального виховання виступають взаємини дитини з ровесниками і дорослими, а також стабільний моральний розвиток, який проявляється у всіх сферах діяльності.

І. Дьоміна вбачає в моральному і емоційному розвитку потребу дитини дотримуватися правил соціальної поведінки і розуміти їх зміст, застосовуючи ці вимоги у процесі власної поведінки, прослідковувати й віддзеркалювати їх в поведінці інших людей. Л. Калуська зазначає головні вектори для здійснення визначених цілей: збільшення спектру моральних компетентностей дитини, зорієнтованих на їх реалізацію (знання, уявлення, вчинки). Саме такий алгоритм морального виховання вчені вважають доцільним як спеціально організований процес, заснований на природніх закономірностях його протікання. Зокрема, МВД базується на 3-х елементних: інформації, мотивації і дії [7; 21; 36; 40; 43; 51; 56].

В. Сухомлинський каже: «Людська моральність – це вища міра розвитку особистості». Автор наголошує на неприйнятності зведенні до формалізму цього процесу. Натомість заохочує педагогів активізувати в його реалізації дитячі емоції, акцентуючи саме на них найбільше уваги. Він також особливої важливості надає тут вищим моральним якостям особистості, моральним кодексам поведінки, прагненню до знань, ставлення до закладу освіти, до формування соціальних відносин (дружби, любові, спільнотності), до осмислення важливості сім'ї, відчуття краси природи і потреби бути частиною суспільства як особистість. Адже контролюючий ефект моральної свідомості

найперше проявляється в людських стосунках, до того ж на різних їх вимірах: від міжособистісних до міжгрупових. Доброзичливе ставлення до інших, піклування про близьких і/чужих, розуміння емоційного стану людей і свого власного в цьому контексті сприяє відповідним наслідкам у сфері морального розвитку (думках, словах, вчинках в т. ч.). При цьому, протилежна поведінка має відповідний ефект.

А. Кульчицька з цього приводу стверджує, що МВД розпочинається з формування притаманних людині емоцій як головного переживання позитивного характеру. М. Лисенко і Л. Ляміна переконують, що першою формою прояву соціальних емоцій у дітей є співчуття, яке виступає фундаментом людського розвитку. А. Ковальов вважає, що почуття турботи і досвід піклування стосовно оточуючих, які мають місце серед дошкільників сприяють формуванню саме моральних почуттів, яке є в основі МВД.

Н. Білоусова заохочує сфокусувати дослідницьку звернути увагу на те, що моральна культура формується добротою, повагою до літніх людей і співчуттям до інших. Дбаючи про людей, ми починаємо розуміти і відчувати їх, проявляти і висловлювати емпатію, більше бути схильними саме до позитивних проявів і відчуттів, що забезпечує закріплення регулюючої функції моральної свідомості [3; 8; 13; 15; 27; 30; 42; 54].

Деякі науковці ведуть мову про виховання гуманних почуттів (Т. Поніманська) наголошуючи на необхідності їх формування в дітей. Авторка звертає увагу на суть такої концепції. Зокрема, це відносини між особистостями, що враховують потреби й зацікавлення тих, з ким спілкуєшся, спонукають проявляти повагу до інших, не принижувати людську гідність, орієнтуватись на емоційний стан учасників діалогу чи полілогу. За переконаннями науковця, все перелічене стає явним у зовнішніх проявах, у вчинках. При тім, моральність особистості проявляється в моральних чеснотах: доброті, дружбі, любові до Батьківщини.

Таким чином, вчені поділяють моральну культуру дітей на 2 рівні: (1) поведінку, яка охоплює взаємини дитини, її моральні аспекти, відповідність

нормам хорошого тону в спілкуванні; (2) особистісний як рівень сформованості моральних якостей особистості дитини, що виступають базою моральної культури [3; 6; 12; 17; 23; 37; 44; 45; 53].

Відомий всім італійський педагог М. Монтесорі впевнена, що саме в ранньому дитинстві у дитини функціонує «всепоглинаючий моральний навігатор», який забезпечує її підсвідоме засвоєння так званих уроків моральності, що включає і осмислення соціокультурних феноменів. Дитина опановує моральними почуттями, практиками, інтегруючись в соціум. Цей етап у розвитку дитячої особистості авторка вважає основоположним у подальшому розвитку особистості. Поступово темп і охопність моральної, як і іншого роду інформації, що надходить до свідомості дошкільника зменшується, проходячи так звані моральні фільтри свідомості, сформовані в результаті інтеріоризації засвоєного дитиною досвіду і цінностей це своєю чергою сприяє формуванню особистісних диспозицій та ієрархії цінностей, проявляючись у критичності мислення, з індивідуалізованою системою функціонування, притаманної кожній особистості окремо.

Описаний механізм призводить до переходу до усвідомленого розуміння норм, цінностей та культури. Відтак у дитини формуються своєрідні уявлення і когнітивний контент, що відображає культурні стандарти, цінності та норми, які стають основою для подальшого розвитку моральної мотивації та навичок відповідної поведінки. З цього огляду, М. Монтесорі, пропонує організовувати МВД в умовах різновікових груп, які сприятимуть не лише реалізації широкого спектру можливостей інтелектуального становлення, але й ефективнішому формуванню моральної свідомості через набуття навичок моральної поведінки і закріплення їхнього соціального статусу серед дітей молодшого віку, формуванню навичок і умінь у спільній діяльності, оволодіння такими моральними поняттями, як «чесність» і «співчуття».

Розвиток морально-суспільних моральних почуттів дитини – «доброта», «чесність» та «співчуття», «правдивість», «справедливість», «милосердя», «добррозичливість» тощо. Крім того, на думку М. Монтесорі, перебування дітей

у різновіковій групі сприятиме формуванню емпатійності й емоційної пристрасності [23; 34; 43; 51]. В ході спостереження за дошкільниками, педагог зазначила, що діти, як правило, здатні розуміти емоційний стан своїх молодших друзів і реагувати на нього. Піклуючись про маленьких дітей і допомагаючи їм, вони в той же час допомагають їм відчувати свої потреби, підвищують їх самооцінку і почуття відповідальності.

Невтомний педагог, засновниця Першої національної школи та дитячого садка України С. Русова наполягає, що первинні моральні уявлення і почуття активуються батьками дітей, родичами чи іншими близькими людьми, які присутні біля малечі ще з колиски, проявляючи свою турботу, любов, захоплення, ніжність. Надалі такий добрий приклад моральності стає джерелом морального зростання дитини, почуття любові до інших людей, до своєї Батьківщини. С. Русова відзначила важливість моральних почуттів, які займають чільне місце в процесі МВД, як і інтелектуального, соціального й духовного.

Тому під *моральним вихованням дітей середнього дошкільного віку* ми розуміємо цілеспрямоване формування здатності усвідомлено здійснювати моральні вчинки на засадах загальноприйнятих моральних якостей, норм і правил, правильно оцінювати свої вчинки і дії однолітків, розуміти і правильно використовувати слова, що представляють моральні та етичні категорії.

1.2. Психолого-педагогічні підходи до вивчення українського фольклору як засобу морального виховання дітей середнього дошкільного віку

У нинішній ситуації державна система освіти в зазвичай використовує народну педагогіку, культуру, усну народну творчість і фольклор як основу та засіб морального виховання. Термін «фольклор», зазвичай, застосовується з метою розмежування духовної і матеріальних сфер взаємодії людей та поколінь. Проте це не стосується усної літератури, народної словесності, усної народної творчості, народної поезії та всієї народної творчості. Серед позначеного,

найпоширенішим і практично універсальним для організації морального виховання дітей дошкільного віку виступає фольклор. Український народний фольклор вважається універсальним джерелом народної мудрості, який ввібрав в себе завдяки тисячолітньому досвіду найбільш природний і необхідний «матеріал» для виховання і розвитку моральних почуттів та ідеалів.

Український фольклор – це невід’ємна складова народної культури, унікальна сфера духовного життя, що відбиває різні морально-етичні погляди і цінності людей. Кристалізація і становлення українського народного мистецтва тривало століттями. Тому воно увібрало в себе увесь спектр народних знань, почуттів, емоцій, історію рідного краю, невичерпний досвід – всі перемоги і поразки у їх неповторності і потенціалу для торування шляху в майбутнє через трансгенераційну трансляцію у різних формовтіленнях, в тому числі і через формування індивідуальних особистісних структур з акцентом на моральному компоненті. Таким чином, народна творчість стала основою для досліджень не тільки фольклористів-ліриків, а й етнографів, літературознавців, лінгвістів і викладачів інших наукових дисциплін. Залежно від особливостей різних філософських позицій народу формувалися і створювалися нові жанри українського фольклору. У фольклорі паралельно використовуються терміни «народна поезія», «народна творчість», «народна поетична творчість», «народна словесність», «усна народна творчість» тощо.

Одним із найвідповідальніших завдань нашого суспільства виступає духовне та моральне відродження з орієнтацією на націє- і державотворення, що стає неможливим без засвоєння культурного та історичного досвіду людей, набутого і переданого нам від покоління до покоління, закріпленого у творах впродовж століть. Відстоюючи принцип народності, К. Д. Ушинський заявив: «Мова – це найважливіший і надміцний зв'язок між поколіннями з минулого в майбутнє, який пов'язує людей з одним історичним життям в цілому. Це не лише являє життєву силу людей, але і є самим життям...» [5; 7; 17, с.99; 56].

Поняття «фольклор» було потрактоване і В. Томсом, який у 1846 році повідомив про явище, яке століттями вивчалось в Європі, але називалось різними

термінами, нерозрізненими та описовими. Однак на поточному етапі досі немає єдиного підходу до визначення фольклору як поняття. Хоч і існує ряд трактувань як серед українських, так і зарубіжних науковців. Так, М. Барб'ю сформував розширене, більш адаптивне значення фольклору, на відміну від В. Гусева і П. Дайнеко, які подали вузьке більш адаптивне значення фольклору. Один з відомих французьких науковець й теоретик А. Дженек запропонував найкоротше трактування «широкого» сенсу фольклору [45; 43, с.134; 52]. У такому «широкому» розумінні, фольклор – це все, що створено і традиційно передається людьми, від казок до зшитих сорочок. Вчені описують «фольклор»: «всеосяжна і більша частина життя народу, переплетена зі способом життя людей (як окрема система), літературою (яка своїм корінням сягає з фольклору) і далі» (С. Мишанич) [2; 7; 15; 35; 41; 47, с. 263]. Чудовий образ, що втілює життєвий досвід фольклору з покоління в покоління, його знання, етику, патріотизм, мужність, чесність, великі якості людяності, як до, так і після народження писемності, як єдиного засобу відображення подій життя і художнього пізнання людей. Він зробив свій внесок у освіту майбутніх поколінь, відрізняючись від літератури та інших видів мистецтва формовтіленням у народній ідейності, традиціях, символічності, анонімності. Слід зазначити, що багатоманіття термінів, як і складність цей феномен, не здатні відобразити нерозвинений категоріальний апарат науки про усну народну творчість.

Г. Сковорода був першим українцем, хто спробував осмислити розвиток українського фольклору та своєрідність його виховної ролі в суспільстві. За допомогою ідейно-поетичних засобів народної творчості він популяризував себе в масах, виховував у душі народних ідеалів молоде покоління. Його твори багаті на фольклорні елементи, які втілюють важливі ідейно-художні функції. Ідеалом виховання за К. Ушинським є загальна єдність морального і духовного розвитку за умови введення у виховання народних казок, які вселяють упевненість у перемозі правди над брехнею або в перевазі добра над злом. У казках ілюзії позитивного героя та його супутників швидкоплинні й тимчасові, вони завжди шукають щастя, і це щастя є результатом колективних зусиль. Оптимізм казок

особливо приваблює дітей, підкреслює виховне значення народних засобів навчання. О. Ольжич переконує, що дошкільна освіта «має бути національною, її зміст і матеріали мають бути українською національною культурою, встановлюючи нерозривний зв'язок з національними факторами» [12; 36; 43, С. 32]. На думку О. Ольжича, розвиток особистості дитини починається з дошкільного віку і ще потребує «прищеплення національних поглядів і моральних принципів» [34; 43; 54]. Автор намагався створити спеціальні національні освітні стандарти для дітей раннього віку. Серед них високодуховність, героїчність, романтично спрямованих дітей. Справедливість, мужність, почуття обов'язку та відповідальності, сила волі, комунікабельність і досягнення мети, чуйність, терпіння, повага релігійних почуттів до батьків і родини. Одним із найважливіших джерел просвітницької діяльності для В. Сухомлинського стала народна мудрість. У центрі його педагогіки — відданість дітей і молоді Батьківщині, зв'язок з батьком і матір'ю, зв'язок з рідними, повага до старших, трудівників і працьовитості.

У процесі трудової та практичної педагогічної діяльності В. Сухомлинський використав мініатюрні намистинки казок, прислів'їв, легенд, пригод, прикмет, гуморесок та народної творчості. На думку В. Сухомлинського, духовне багатство особистості є, насамперед, частиною духовного багатства нації. В. Сухомлинський виступав за те, щоб люди обережно ставилися до своїх духовних скарбів. Для нього першорядне значення мала освіта дітей і молоді. Він розповідав дітям казки, співав з ними народних пісень, влаштовував народні гуляння. В. Сухомлинський дуже любив народні прислів'я і називав їх «повчальними мініатюрами». Досліджував дієві народні форми збереження та поширення виховної мудрості [23; 42; 46; 48].

В. Кононенко був переконаний, що важливою складовою процесу освіти постійна орієнтація на традиційний український ідеал – високоморальна людина, з найкращими ментальними якостями, котра розуміє, знає і береже національну мову. На думку вчених, цей ідеал може бути досягнутий за допомогою усної народної творчості, невичерпного скарбу етнічних елементів.

Фольклор – це невичерпне джерело, де кожна людина черпає гуманні ідеї, зразки для наслідування, справжні сенси. Як доводять дослідження Ю. Ступака, різні жанри народної творчості мають художні образні форми, які сприяють їх емоційному сприйняттю і полегшують осмислення і збереження у пам'яті думок і змісту. Ідеї, виражені образно, художньо, стають більш глибокими, зрозумілими і такими, що запам'ятовуються [13; 24; 41; 55]. Історично, з давніх часів, люди створювали свою народну освітню систему. Впродовж тривалого періоду склалися все нові ідеали людської індивідуальності і характеру. У різних жанрах народної творчості втілені цінні ідеї про виховання дітей. Для них самих на етапі входження у світ суспільного життя, коли вони активно пізнають нове і набувають свого власного досвіду, народне мистецтво в доступній формі дає найбільш важливі уявлення про життя людей.

Усна народна творчість, охоплюючи багато жанрів: казки, прислів'я та приказки, частівки, колискові, є цінним багатством нашого народу, величезною частиною історії та культури, як в країні, так і в світі. Завдяки усній народній творчості кожна дитинка не лише опанувала рідну мову, а й опанувала її гармонію і влучність, долучилася до культури свого народу, перших уявлень про неї, які концентрують весь досвід людяності, володіють усіма формами суспільної свідомості, містять значний обсяг інформації, встановлюють наступність поміж історією і сьогоденням. Дитячий фольклор включає в себе твори, створені самою дитиною, а також продукт діяльності для дітей, створені дорослими. Вони виникли і призначені тільки для дітей.

Особливість дитячого фольклору криється у зорієнтованості його форми та змісту саме на дитину, її ментальні і вікові особливості: при виборі тем, ідей і образів, а також в поєднанні елементів гри, змагання і лінгвістичних матеріалів, орієнтуючись на дитяче виховання, стимулюючи пізнавальні інтереси.

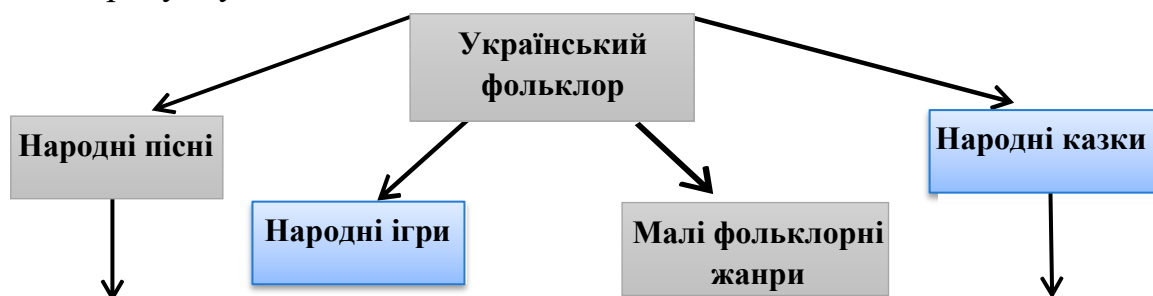
Однією з головних переваг та цінностей дошкільного віку є висока емоційна сензитивність при сприйнятті слів, готовність жваво проживати описувані події, тому реалізації УНТ (далі – усної народної творчості) виступає одним з основних засобів формування моральних переживань в дошкільному

віці. Саме це допомагає появі описуваних подій, природи, характеру літературних творів, емоційному ставленню до дійсності.

Фольклор, безумовно, підготує дошкільника до компетентного життєтворення в суспільстві. Різні дитячі твори виховують співпереживання добра і краси, розширюють спектр світогляду. Застосування фольклорних творів як засобу виховання гуманістичних почуттів та формування духовних цінностей надає суттєву перевагу, порівняно зі звичайним мистецтвом. Це проявляється також в здатності постійно здійснювати вплив на емоції і психіку дитини-дошкільника, розвивати емпатію та емоції, недостатність яких спричиняє низький рівень здатності співпереживати, виховання людини, яка не відчуває і не розуміє інших. Здійснюючи аналіз фольклорних творів, дошкільнята навчаються давати оцінку поведінки своїх улюблених персонажів. Осмислення таких творів проявляється в судженнях і ціннісних позиціях дитини.

Сучасні вчені (А. Богущ, А. Марушкевич, А. Монке, Ю. Руденко) відзначають, що українська народна творчість є найбільше реалізованим джерелом освіти, тренінгу та розваги для дітей. Безумовно, популярним народним жанром серед дітей є казка, успадкована з древніх часів. У ЗДО застосовуються такі типи казок: казки про тварин, чарівні (фантастичні) казки, соціальні та побутові казки, легенди.

Аналіз результатів наукових розвідок свідчить, що український фольклор є не лише невичерпним джерелом народної духовності і моральності, але й безцінною основою виховання дітей, особливо раннього і дошкільного віку. Вчені-педагоги одностайно рекомендують задіювати саме фольклорні твори в організації морального виховання дошкільнят, що надзвичайно цінно тепер, коли ми по-новому переосмислюємо своє рідне. Здійснений теоретичний аналіз фольклорних творів уможливив виокреми жанри українського фольклору, що подано на рисунку 1.1.

Рисунок 1.1. Жанри українського фольклору

Беручи до уваги дошкільний вік, який є предметом дослідження, варто проаналізувати суть жанру дитячого фольклору. Термін «дитячий фольклор» вперше з'явився у фольклористиці на початку 20 століття. Але досі, теорії дитячого фольклору не створена, і питання, який саме жанр варто вважати «дитячим» це досі відкрите. Г. Виноградов як автор даного поняття, зазначив, що роботи, створені дітьми: пестливі вірші (ліричні твори, що розповідають про дорослих і виховує дітей) були написані в дитячому фольклорному жанрі, але пізніше сюди додали і колискові, хоча є науковці, які відносять їх до сімейної або домашньої лірики (Г. Розко). До дитячого фольклору зачислили і дорослі твори, які втратили з часом своє справжнє призначення і змінили первинну форму. Тому варто зупинитись на класифікації творів дитячого жанру, яка вважається найприйнятнішою (В. Бойко і І. Проценко):

1. Фольклорні твори, створені дорослими для дітей.
2. Загальні фольклорні твори, передані зі спадщини у фольклор для дітей.
3. Власний твір дітей, який втілюється тільки в дитячому оточенні і не захоплює інших слухачів, в основному створюється тільки дітьми у віці 4-6 років. У деяких ситуаціях чіткі межі між ними розмиті.

Найбільш поширеними і розповсюдженими серед діток є дитячі вірші – короткі вірші виконуються в поєднанні з оригінальними рухами та вправами, які спонукають дорослих підбадьорювати і заохочувати своїх діток до певних дій. Існують також дитячі віршики, які не передбачають паралельних рухових супроводів чи ігрових елементів, а цікавість дитини викликається самим текстом. Діти одночасно розуміють зміст такого вірша і включають свою творчу фантазію, щоб бути повністю задіяними в його сюжеті. Це так звані віршовані казки з елементами сюжету («Пішла Киця по водицю»), що сприяють розвитку пізнавального інтересу і активності. Іноді їх можна виконувати у як пісні з простими мелодіями. Дитячі віршики передають ідейно-моральні мотиви виховання, що покликані формувати духовність дитини (до прикладу: ой гопа, гопа-чуки, наварила мама щуки).

Ще одним цікавим жанром народної поезії є лічилки, на основі яких перераховуються гравці, розподіляються по групах і визначається роль і порядок участі в грі. Лічилки діляться на 2 групи: придумані дітьми і написані дорослими для дітей. Перша група досить цікава і особлива. Вони іноді не мають певного сюжету, а деякі представляють лічбу 8, 10 і 12. Лічилки у другій групі відредаговані дорослими для дітей і написані певними значеннями, чіткими складами, літературною та образною мовою. Діти вчаться розподіляти свої ролі в грі, уникати конфліктів і пропагувати морально-етичні категорії дружби і приятельських відносин.

Як наголошують науковці, найімпровізованішим жанром дитячої творчості є дражнилка – це невелика римована п'єса, що розповідає про реакцію дитини на бійки або про образи і діях, вони можуть супроводжуватися різними жестами, гримасами і вчинками, спонтанністю самовираження дитини, проявом її ставлення до гніву, образ, ворожості, відчаю тощо. Дражнилка як ритмічне словесне вираження, за допомогою якого дитина висловлює негативне ставлення до іншої дитини і намагається спровокувати певну реакцію. Вони коротші за прізвиська і не вказують на імена тих, хто дражниться. Є і більш загальна характеристика: «Сірка-мірка, Сірчин брат, роздер штани аж до п'ят». Вони

часто написані як звертання до того, хто в спілкуванні почав плакати і ображатись: «Рьова, корова, дай молока»[23; 32; 43; 44. с.75]. використання дражнилок в межах морального виховання досить суперечливе, бо ці твори наче спрямовані на досягнення протилежного від позитивного ефекту. Або ж може так бути, що при недоречному використанні можна завдати шкоди дитині, спонукати її до негативних емоцій і поведінки. Тому їх не можна використовувати під час сварок.

Протилежністю дражнилок (тригериллок) і прозивалок є мирилки. Це коротка поетична форма, яку дітки наче розігрують як знак примирення. Вони більш доцільно застосовуються у процесі МВД, сприяючи формуванню позитивних мотивів у стосунках між дітьми, вмінню миритись, вирішувати суперечки і, як наслідок, бути доброзичливими, товариськими, терпимішими.

У контексті фольклорного фонду в цілому була розроблена параміографія – короткий жанровий цикл, що символічно відображає найбільш важливі аспекти природного середовища, соціальних і сімейних відносин. Український національний фонд «Паремія» містить прислів'я та приказки, загадки, поради, уривки, вислови привітань, симпатій, побажань, афоризми тощо. Як і в дорослому фольклорі, дитяча усна творчість має свою власну сталу усну формулу, яка використовується для певних цілей у певних ситуаціях. Це, зокрема, жарти-примовлянки та часто поетичні вирази на початку чи в кінці казки; дотепні коментарі, які включені в історію чи твір; або які можна вимовити під час дитячої гри.

Також ще є жанр дитячої пародії – це короткий вірш або інший вираз, суть якого полягає не в навантаженні змістом, а в структурі слів і звуків, при якій їх вимова вимагає певних артикуляційних зусиль. Діти сприймають скоромовки як забавну гру, тому що вони часто ритмічні або нерегулярно повторюються, і тому що їх легко запам'ятати. Практика розмовної вимови (скоромовки) – це мовна практика, яка впливає на розвиток культури мовлення. Основною метою скоромовок є розвиток фонематичної мови, але існує велика кількість скоромовок з моральним змістом, пов'язаних із засудженням ліні,

навчанням доброти і слухняності, повазі до старших, надання допомоги, гостинності і тощо.

Ще один невеликий жанр загадок. Це короткі твори, засновані на дотепних і образних питаннях, які містять відповіді на них. Раніше це було практично або загадково, але зараз він майже повністю переходить від дитячого до дорослого фольклору, хоча і зберігає риси і звичаї минулого століття. Вони використовуються з метою виховання дітей, формування розумових здібностей, вміння аналізувати і зіставляти явища та факти. Загадки дуже поетичні і можуть висвітлити моральні думки. Тому вони впливають на духовно-моральне виховання, але його ознаки присутні тільки в деяких загадках. До прикладу, деякі загадки говорять про добру репутацію, висміюють брехню, засуджують плітки, піднімають такі теми, як совість, печаль і зневіра.

Прислів'я та приказки здавна широко практикувалися для морального виховання дітей. Взяті з різних джерел народної літератури на основі безпосереднього спостереження за навколишнім світом, вони відрізняються виразністю і згущенністю мислення. Світогляд народу і засвоєння його багатовікового досвіду є важливим пластом народної філософії і скарбницею мудрості. Прислів'я та приказки в стислій і точній формі являють собою стійкі висловлювання, що виражають думки про певні життєві явища, справжні реалії, людські особливості, вчинки. Варто зазначити, що прислів'я та приказки мають певні структурні особливості.

Прислів'я – це закінчені висловлювання, судження, що складаються з граматики і інтонації (речення складної конструкції, в основному з двоскладовою структурою): «Якщо ви будете ганятися за двома зайцями, то ні одного не впіймаєте» У кожній приказці завжди є виховний момент-прийом (педагогічний) – направляючий: вона розуміється як точне образне вираження педагогічного характеру, що виражає різного роду явища життя в формі закінченої граматичної конструкції. Кінцевою метою прислів'їв завжди була освіта, і вони довгий час використовувалися в якості освітнього інструменту.

За словами Даля, це коротка притча, в якій виражені судження, оціночні

судження і повчання. Він визначив, що приказка була простим виразом без притч, суджень і висновків [12; 17, с.49]. Отже, прислів'я – це судження, що дають узагальнені висновки, які можуть бути використані для пояснення подібних фактів і явищ. Прислів'я є частиною узагальненого безособового судження, що передає лише психологічні моменти та образні натяки [48; 55]. До прикладу, прислів'я і приказки спонукають любити Батьківщину, захищати її від загарбників, боротися за правду, волю і щастя, цінувати працю, поважати гідність, цінувати дружбу і бути самокритичним [18; 27; 39; 46]. Багато висловлювань стосуються виховання любові до матерів, сімей, старших та власної країни.

Українські народні пісні – це поетичні та музичні твори, спрямовані на емоції, людські переживання, ідеї, пов'язані з особистим життям, сімейними подіями та сімейними відносинами. Народні пісні з моральним змістом для дітей часто мають на меті виховання слухняних, чесних і працьовитих дітей, які б поважають старших. У дитячому фольклорі найбільш поширеним жанром пісень є колискові. Колискова пісня – це лірична пісня, яку співає мати (не батько чи інший член сім'ї) над колискою дитини. Колись давно такі пісні не тільки присипляли дитину, але і приваблювали добро, зміцнювали здоров'я, захищали від зла і сприяли швидкому зростанню.

На сучасному етапі важливим засобом морального виховання є казки. Як український фольклорний жанр, казки – це найпопулярніший вид усної народної творчості серед дітей. Казки – це епічний твір народної літератури, що відображає віру, переконання, уявлення людей у формі чітко структурованих, хронологічно послідовних історій, зі складними структурами, вражаючими конфліктами (що ведуть до перемоги добра і благих намірів). Волков стверджує, що казки є всеосяжним інструментом, що сприяє спільному вирішенню завдань морально-духовного, психологічного і естетичного виховання [27; 50].

Описаний вище жанр українського фольклору заклав основу формування морального виховання дітей дошкільного та середнього дошкільного віку. Така

народна творчість можна вважати засобом не лише морального виховання дітей, але й усього суспільства. Як доводять результати теоретичних досліджень, український фольклор виступає не тільки невичерпним джерелом народної духовності та моральності, а й невід'ємною складовою виховання дітей дошкільного та середнього дошкільного віку. Він є також зцілюючим засобом, особливо для дітей. Тому існує низка напрямів психотерапії і корекції, заснованих на різних жанрах, в тому числі народного мистецтва. Вчені одноголосно рекомендують використання фольклорних творів у моральному вихованні дошкільнят, у роботі з ними в напрямі психолого-педагогічного супроводу, а особливо сьогодні, коли значущості набуває відродження народних цінностей, традицій, формування національної свідомості, усвідомлення своєї історії, пошуку все нових скарбів серед спадку цілих поколінь.

1.3. Український фольклор як засіб формування моральної поведінки та моральних почуттів у дітей середнього дошкільного віку

Загально визнано, що одним зі значущих чинників формування моральних цінностей дітей дошкільного віку є народна фольклорна спадщина. Фольклор виступає джерелом дослідження і ідентифікації суспільної думки та етнопсихології. Він здатний проникати у внутрішній світ дитини через різні види і жанри, пробуджувати емоції, змінювати характер і мотивацію. Фольклор – це художнє відображення дійсності в танцях, творах, поезії і піснях, яке тісно пов'язане з життям і побутом людей. У ньому відображені світогляд і етика, моральні помисли нашого народу. Варто наголосити, що фольклор вважається універсальною і глобальною освітньою системою, що вмістила в собі тисячолітній народний досвід: мовні та музичні здібності, трудові навички, логічне та образне мислення, а також форми моральних ідеалів.

Моральні почуття, які демонструють стійке ставлення до соціальних подій, інших людей або самих себе, джерелом яких є спільне життя людей, їх боротьба

за досягнення єдності у відносинах і соціальних цілей [14; 22; 34; 51; 55].

Моральна поведінка – це здатність людей жити в суспільстві і налагоджувати відносини з людьми в рамках прийнятих в цьому суспільстві етичних норм. Діти долають незвичайний шлях, від першого розуміння моральних концепцій на рівні вираження до повного оволодіння їх змістом [14; 18; 20, с. 50].

Разом з тим, розуміння й дотримання моральних норм та правил у власній поведінці сприяє формуванню здатності оцінювати власні вчинки і вчинки інших людей та проявляти самоповагу. Аналізуючи свою поведінку, дошкільнята ототожнюють її з емоційними реакціями оточуючих (найбільше дорослих), показують тісний взаємозв'язок між моральними думками і емоційним переживанням дитини, що виникає на основі емоційно синзетивного ставлення до дій і вчинків дорослих. Тобто механізм опанування моральними нормами виявляється як у співчутті, так і у асоціюванні себе з етичними нормами.

У низці наукових досліджень моральне виховання трактується як специфічна форма внутрішньої самодіяльності, яка заохочує не тільки дотримання існуючих моральних норм, а й визнання їх цінностей, і в результаті діти набувають знання про моральні норми

Діти, використовуючи моральні почуття, наче «приміряють» до себе моральний еталон (моральну модель). Процес придбання моральних знань в дошкільному віці багато в чому залежить від розвитку сприйняття ситуацій, апперцепції моральних мотивів і вміння їх аналізувати й оцінювати. Діти в середньому дошкільному віці більш стримані і менш жорстокі, ніж діти в ранньому дитинстві. У той же час вони не здатні зосередитись на власному сприйнятті та оцінці хорошого і поганого. Деякі з них достатньо не чітко формулюють власне ставлення до етичних концепцій. Ця особливість розвитку моральної свідомості пов'язана з формуванням морального авторитету, індивідуалізованих мотиваційних систем і формуванням самосвідомості, яке характеризується розшаруванням цілісного «Я» образу на «Я реальне» і «Я приховане» (потенційне). У дітей відбувається перехід від усвідомлення змісту

окремих вчинків (хороших-поганих) до розуміння узагальненого поняття «правильної» (моральної) поведінки.

У дітей у ранньому дитинстві поступове розширення і накопичення уявлень та знань призводить до динамічного поглиблення й диференціації моральних уявлень, їх значущішої узагальненості та наближає до досягнення елементарних моральних категорій (до прикладу, про повагу до старших; дружбу). Виниклі моральні уявлення виконують регулюючу функцію у поведінці дитини і її взаєминах з іншими. Слід зауважити, що реалізація завдання виховання культури поведінки повинна базуватись на вселюдському досвіді та поєднання моральних цінностей і особливостей українського національного характеру. Багатовіковий досвід українського народу вплинув на формування системи етнічно-філософії, -моралі, -знань і -вірувань, які стали основою української державної системи освіти. Педагогічні компетентності нашого народу найбільше приховані у нашому фольклорі, традиціях, звичаях та обрядах, і можуть бути використані як засіб педагогічного впливу на дітей середнього віку. Отож, народні прислів'я, казки та легенди чітко формують виховний ідеал та визначають моральні якості, характерні для освіченої людини. Вони зображують комплекс українських умовисновків про систему формування моральних якостей людини. Прославляючи працьовитість, ми використовуємо таке прислів'я: «Без роботи день роком стає». А щоби дитина була сміливою, а не боягузом, їй говорили: «На сміливого собака гавкає, а боягуза кусає». Звинувачуючи ледачих, люди говорили: «Тяжко тому жить, хто не хоче робить». Застерігаючи малюків від брехні, їм казали: «Правда із дна моря виринає, а неправда потопає». Стає зрозуміло, що прислів'я містять конкретні правила культури поведінки, які підносяться в дотепній формі і сприяють розумінню дитини моральних цінностей, ідеалів, уявлень про життя і стосунки.

Інформація про культуру поведінки і наслідки її порушень найбільше можна дізнатись з українських народних казок. Таким чином, прислів'я, легенди і казки фокусують увагу на моральних нормах, прийнятих у нашому

народі. Завдяки казкам, які стають частиною методичного матеріалу в закладах освіти, дошкільникам прищеплюються такі моральні якості, як: ввічливість, працьовитість, прихильність до своєї Батьківщини. Широке застосування казок у виховній діяльності можна пояснити тим, що їх зміст представлено в цікавій формі, виділяється досить чітка відмінність між характером добра і зла, завдяки чому суть поведінки казкових героїв легко зрозуміла дитині, що дозволяє їй визначити моральні якості кожного з них. Це сприяє правильній моральній оцінці поведінки і дозволяє дітям робити свої висновки про правила і культуру поведінки. До прикладу, на основі казок «Лисиця і журавель», «Лисичка і качалочка», «Солом'яний бичок» можна вивчити правила поведінки, норми і правила доброго тону, доброзичливості, які описані в прислів'ях [7; 11; 29; 47; 50]

У казці «Сірко» господар виганяє його з дому, бо пес був старий. У лісі Сірко зустрівся з вовком, який допоміг йому повернутися додому. А Сірко подякував своєму помічнику і запросив вовка на гостину. Така казка виховує доброту.

Казка «Цап і Баран» формує у дитини розумові здібності, оригінальність, винахідливість. У цій історії цап і баран потрапляють до вовка, і щоб їх не знайшли, вони дурять вовка («—А подай лишень, баране, оту вовчу голову! Та не цю, а подай більшу!»). нарешті, вовк не витримує, лякається і тікає. Для того щоб діти в ранньому дитинстві повноцінно сприймали народні твори, необхідно створити спокійну обстановку. Посадіть дітей так, щоб вони могли бачити вихователя, і щоб він міг бачити всіх. Рекомендується розсадити дітей середньої групи півколом. Зразковою структурою уроку може бути структура, наведена нижче.

1. Початок заняття (вступна бесіда, роз'яснення, загадки, бесіда з вихователем).
2. Зачитування фольклорного твору педагогом (роз'яснення і опис окремих слів і виразів).
3. Коротка бесіда за змістом прочитаного.

4. Створення власних моральних правил.

Н. Мельникова досліджувала моральну сферу особистості дошкільнят і виявила наступні характеристики дітей з різними типами поведінки:

1) «морально виховані»: моральні правила реалізуються в поведінці під схваленням і контролем дорослих. З однієї сторони, є намагання відстоювати власну волю при недостатній оцінці прийнятності як себе, так і інших, а з іншої – є бажання дотримуватися загальних правил та інтересів більшості. Почуття обов'язку виражено недостатньо добре, а оцінка власної поведінки неадекватно завищена;

2) «умовно морально слухняні». В цілому, такого роду поведінка характеризується нерозумінням моральних концепцій, але існуючі уявлення про моральні норми дозволяють оцінити те, що відбувається і спрогнозувати наслідки правильного чи неправильного поводження. Моральний досвід дитини не має нічого спільного з почуттям обов'язку, він проявляється тільки по відношенню до звичного оточення (батьків, друзів). Спостерігається тенденція домінувати в спілкуванні з однолітками. Поведінка дитини будується і оцінюється відповідно до вимог і інтересів соціального оточення;

3) «морально нестійкі»: характеризується неправильним розумінням моральних понять, помилковими думками про мораль, нездатністю прогнозувати розвиток подій, незнанням моральних норм. Норми і правила не усвідомлюються, і їх порушення не викликає негативних емоцій [12; 31; 46; 47].

Основними чинниками формування моральної поведінки є набуття людиною знань з певної сфери, емоційне усвідомлення мотивів діяльності та здатність регулювати поведінкові реакції, тобто моральна поведінка – це складне особистісне формування, в якому інтелектуальні, емоційні, мотиваційні та вольові процеси взаємодіють як органічна єдність, яка відіграє важливу роль у формуванні особистості дітей дошкільного віку за допомогою українського фольклору. Грубо кажучи, можна виділити наступні структурні елементи моральної поведінки: *когнітивно-інтелектуальний*, що включає формування моральних думок і суджень. Він охоплює емоційну мотивацію, моральні почуття

та якості. *Поведінкова активність* як засвоєння певних норм і правил, вироблення відповідних поведінкових звичок. У педагогічному процесі, який спрямований на формування моральної поведінки дошкільнят, вкрай важливо стимулювати розвиток когнітивних та інтелектуальних елементів, оскільки знання є основою усвідомленого ставлення дошкільнят до навколишньої дійсності і самого себе. Кожен етап діяльності дошкільника має емоційне забарвлення, в тому числі і моральні почуття. У зв'язку з цим для дошкільного дитинства характерна емоційно-мотиваційна складова процесу формування моральної поведінки.

Однією з найважливіших форм прояву моральної поведінки дитини є її активність, обумовлена різними мотивами, тобто елементами поведінки і діяльності. Психологи визначають активність як активну взаємодію з навколишньою дійсністю, в ході якої суб'єкт діяльності свідомо впливає на об'єкт для задоволення власних потреб. С. Максименко [2; 19, с. 56; 48] підкреслює, що дотримання правил вимагає від дитини регуляції своєї поведінки, формуючи вищу форму довільного контролю над нею. У процесі спільної і самостійної діяльності з дорослими, згідно з українським фольклором, у дошкільнят фіксуються своєрідні ознаки моральної поведінки, а потім відображаються у свідомості. Моральна поведінка дітей середнього дошкільного віку, згідно з українським фольклором, передбачає формування домінуючих моральних мотивів, визначає відносини з іншими людьми, які відповідають моральним нормам і безпосередньо впливають на моральні почуття і моральну поведінку.

Отже, педагогічний потенціал фольклору полягає в глибокому процесі пробудження позитивного ставлення до світу, зафіксованому в лаконічній формі прислів'їв, приказок, пісень і казок. Фольклор, завдяки своїй глибокій емоційній насиченості, може здійснювати комплексний вплив на формування у дітей середнього дошкільного віку всіх елементів морального самовираження (моральних почуттів, моральних уявлень і моральної поведінки).

1.4. Педагогічні умови морального виховання дітей середнього

дошкільного віку засобами українського фольклору

Специфічною особливістю поняття «педагогічні умови» є те, що воно містить в собі всі елементи процесу навчання і виховання – цілі, зміст, методи, форми і засоби. Педагогічні умови – це комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності освітньої діяльності. Під освітніми Умовами М. М. Борітко розуміє зовнішні ситуації, що істотно впливають на хід педагогічного процесу, спроектовані більш-менш свідомо педагогом і забезпечують досягнення певних результатів [13; 24; 52]. В. І. Андрєєв зазначав, що педагогічні умови – це «обставини освітнього процесу, створеного в результаті цілеспрямованого відбору для досягнення певних освітніх цілей» [24; 28, С. 89]. Н. Лисенко [2; 32; 29, с.15] та ін. узагальнили визначення педагогічних умов таким чином: плануючи роботу по залученню дошкільнят до витоків народної творчості, необхідно рівномірно розподіляти фольклорні матеріали впродовж навчального року; заздалегідь передбачити і продумати способи і прийоми, що сприяють максимальній активності дітей на заняттях і у вільний час, творчій самореалізації. Своєчасно закріплювати досліджуваний матеріал, щоб в поспіху не перевантажувати дітей.

Отже, першою педагогічною умовою є застосування жанру фольклору в освітньому процесі ЗДО вихователями, і під час роботи з художньою літературою, і на заняттях. Зокрема, можна прочитати і розповісти на занятті: один твір; кілька творів, об'єднаних однією темою або єдністю образів (дві казки про лисицю); об'єднання творів, що належать до різних видів мистецтв; читання і розповідання з використанням наочного матеріалу (з іграшками, різними видами театру, діафільмами, кінофільмами); читання в рамках занять з розвитку мовлення або екологічної освіти. Важливо, щоб заняття з ознайомлення дітей середнього дошкільного віку були незвичайними і цікавими для дітей, щоб відчувалась народність. У процесі знайомства з фольклором дуже важливо проводити морально-виховну роботу і підтримувати емоційний настрій. При організації роботи з дітьми по ознайомленню з різними жанрами фольклору необхідно враховувати, що фольклорні матеріали для дітей повинні бути

доступними і зрозумілими і відповідати рівню їх розвитку. Н. Маліновська наголошує, що фольклор важливий і допомагає формувати духовну, моральну та національно свідому особистість. Крім того, застосовують такі методи і прийоми: читання творів українського фольклору моральної спрямованості; етичні розмови про зміст того, що слухається; перегляд ілюстрацій; опис моральних норм; усний опис героїв казок. Моральна зорієнтованість українського фольклору: під час бесід про зміст творів, за допомогою адресних запитань, дітям даються знання про моральні категорії, моральні якості і норми, навички усвідомленого сприйняття і повного розуміння змісту творів моральної спрямованості. Дітей вчать давати характеристику і оцінку характеру, поведінки і звичок, висловлювати своє ставлення до характеру і поведінки.

Друга педагогічна умова реалізується за допомогою режиму, у процесі життєдіяльності і завдяки проведенню різних видів занять. Режим займає більшу частину часу, який дитина проводить в дитячому саду. Їх не слід розглядати як просте забезпечення потреб дитини. Всі процедури і способи їх виконання є важливою частиною освітнього процесу. У ці моменти відкривається можливість індивідуального спілкування між вихователем і малюком. Використання невеликого жанру фольклору в момент режиму встановлює довіру і зміцнює емоційний зв'язок з дитиною. Під час щоденної процедури, розмовляючи з дитиною, дорослі називають предмети і дії, щось пояснюють, запитують, відповідають на питання, спілкуються і обговорюють. Для цього рекомендується використовувати невеликий жанр фольклору в різних видах діяльності. Малі фольклорні жанри як мініатюрні поетичні твори, створені для дітей, що мають певну освітню спрямованість. Вони надають колорит мові педагога, роблять її образною і барвистою, привертають увагу дітей і активізують звичайну повсякденну діяльність дошкільнят. Прислів'я та приказки широко використовуються в моменти режиму. Якщо одна з дітей образила іншу, вихователь може сказати: «Слово може врятувати людину, слово може і вбити, рана загоїться, а лихе слово ні». Якщо дитина обіцяє поділитися іграшкою і забуває, можна скористатися наступним прислів'ям: «Сказати – вузлом

зав'язати». При цьому варто пояснити значення вислову: «Якщо ти пообіцяв щось, то точно треба виконати, дотриматись свого слова за будь-яку ціну. Так прийнято з давніх-давен, коли люди не вмiли писати і читати, але щоб не забути даного слова, вони зав'язували вузлик на носовій хустці (носові хустки з вузликами більше не роблять, але прислів'я залишилася».

Третя педагогічна умова – це тісна співпраця закладу дошкільної освіти і сім'ї. На сучасному етапі розвитку дошкільна освіта включає в себе тісну взаємодію між сім'єю і закладом дошкільної освіти з метою цілеспрямованого забезпечення всебічного розвитку особистості дитини, з урахуванням її здібностей, особливостей розвитку та інтересів. Дитина вчиться тільки у тих, кому довіряє, хто має для неї авторитет. А це означає, що саме батьки є її кращими вчителями, вихователями, опікунами. Замість того, щоб замінювати батьків дитячими садками, необхідно зосередитися на організації співпраці між цими соціальними інституціями.

При плануванні роботи з батьками враховується вирішення наступних завдань:

1. Забезпечення допомоги батькам залежно від проблеми, яка може в них виникнути при вихованні дитини, що допомагає батькам краще орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях.

2. Формування педагогічної компетентності сім'ї (просвітницька діяльність ЗДО: надання методичних матеріалів: ігор, вправ, творів фольклору, що сприяють розвитку моральних уявлень).

3. Формування психологічної компетентності сім'ї завдяки роботі з розвитку емпатійності, комунікативної компетентності, довірливих стосунків з опорою на потреби і можливості дитини, її вікові особливості.

Принципи взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї:

- дружній стиль спілкування;
- індивідуальний підхід;
- співпраця, а не керівництво;
- ретельна підготовка до кожного заходу;

- динамізм.

Переваги взаємодії дошкільних установ і сім'ї:

- Позитивний емоційний настрій педагогів і батьків, які співпрацюють у розвитку і вихованні дитини;
- Врахування індивідуальності кожної дитини;
- Самостійний вибір батьками напрямків розвитку і виховання дитини;
- Зміцнення сімейних зв'язків, емоційне спілкування, пошук спільних інтересів і занять;
- Можливість проведення єдиної програми розвитку і виховання дітей в дошкільних та сімейних установах;
- Можливість враховувати тип сім'ї і стиль сімейних відносин;
- Відкритість дитячих садків для сімей;
- Співпраця педагогів і батьків у розвитку та вихованні дітей;
- Створення активного розвиваючого середовища, форми активного спілкування дітей і дорослих, що забезпечує єдиний підхід до розвитку дітей в сім'ї та дошкільних освітніх установах;
- Діагностика загальних і специфічних проблем у розвитку, навчанні та вихованні дітей.

З метою реалізації *педагогічних умов* в системі роботи закладу дошкільної освіти щодо морального виховання можна виділити наступні *принципи: системність, наочність, матеріальне наповнення, креативність (заохочення і стимулювання творчої активності дитини), доступність, активність, безперервність (отримання знань на основі фольклору не закінчується в освітньому процесі, але триває в групі ігрових занять в сім'ї).*

В рамках реалізації педагогічних умов морального виховання використовується практичний досвід, формування духовно-моральної свідомості (колективна гра, пояснення, бесіда). Ці методи спрямовані на формування моральних думок, суджень, оцінок і моральної свідомості дитини у віці 4-5 років і покликані закласти моральний фундамент особистості, заснований на розумінні, осмисленості і прийнятті.

Тому процес виховання культури поведінки дуже складний, необхідно усвідомлено та своєчасно використовувати багатство арсеналу педагога різними способами. Для вчасної корекційно-розвивальної роботи і застосування успішних педагогічних умов необхідно враховувати динаміку змін педагогічного впливу фольклорних творів.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

2.1. Критеріально-рівневе оцінювання моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору

Метою емпіричного етапу дослідження було: (1) виявлення рівнів сформованості моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку, (2) впровадження і перевірка ефективності педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку.

В емпіричному дослідженні було задіяно дітей середнього дошкільного віку (усього 39 дітей). База дослідження: ЗДО №43 «Вербиченька» Чернівецької міської ради.

За переконаннями вчених (Л. Божович, Г. Люблінська), найбільш доступними для розуміння дітей середнього дошкільного віку виступають наступні компоненти морального виховання: *моральні якості* (скромність, чесність, ввічливість, гостинність), *моральні категорії* (повага, дружба, доброта, співчуття), і *моральні норми*, які відповідають і детермінують вище перелічене.

На основі визначення поняття «моральні уявлення» та виокремлення їх структурних компонентів формування (*моральна свідомість, моральні почуття, моральна поведінка*) були визначені показники та критерії моральних уявлень, які представлені у табл. 2.1.; а також розроблена характеристика рівнів їх сформованості для дітей середнього дошкільного віку.

Таблиця 2.1.

Критерії і показники моральних уявлень

Критерій	Показники
----------	-----------

Когнітивний	Освоєння дітьми моральних категорій, такими як «дружба», «доброта», обізнаність дітей середнього дошкільного віку з моральними якостями.
Оцінно-рефлексивний	Розуміння і ставлення до морального змісту українських фольклорних творів, оцінка моральних вчинків і поведінки однолітків та героїв фольклорних творів.
Почуттєво-ціннісний	Здатність до емпатії, вміння співчувати героям казок, здатність піклуватися про старших та молодших.

Оцінка кожного показника визначалася з використанням критеріїв, які корелюють з формуванням 3-х рівнів моральних уявлень: високого, середнього і низького.

Для діагностики сформованості моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку в нашому дослідженні, було виокремлено і розроблено основні критерії і показники, які дозволили провести критеріально-рівневе моральної вихованості засобами українського фольклору. У таблиці 2.2 подано рівні і відповідні їм показники сформованості моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку в процесі діагностичного дослідження.

Таблиця 2.2.

Рівні та відповідні показники до сформованості моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку.

№	Рівень	Показник
1.	Високий рівень	Діти знають і розуміють суть моральних категорій, моральних якостей, норм, знайомі з нормами і правилами моральної поведінки. Вони здатні висловити своє ставлення до позитивного і негативного персонажу казки і пояснити свою думку. У деяких випадках можна очікувати незначних неточностей; в більшості випадків вони вказують на бажання співпереживати, дбати про інших.

2.	Середній рівень	Діти знайомі з моральними категоріями, моральними якостями та нормами, знайомі з нормами та правилами моральної поведінки, але часто відступають від них; розрізняють два-три фольклорні жанри, не в змозі самостійно підібрати фольклорні твори на задану тематику, часто невірно визначають мораль твору; можуть піклуватися про оточуючих після нагадування з боку дорослих або під їх контролем.
3.	Низький рівень	Діти добре розбираються в моральних категоріях, моральних якостях і нормах, вони здатні пояснити їх суть. Вони знайомі з деякими нормами і правилами моральної поведінки, але часто відхиляються від них. Найчастіше діти не здатні висловити своє ставлення до героїв твору і неправильно оцінюють їхні дії (себе і однолітків). Не відчують бажання піклуватися про інших.

Таким чином, моральний розвиток дітей середнього дошкільного віку полягає в свідомому відтворенні своїх вчинків на основі загальновизнаних моральних якостей, норм і правил, які формуються в процесі морального виховання, а також їх поведінки і, відповідно, оцінки своїх вчинків і вчинків однолітків.

Експериментальне впровадження педагогічних умов формування моральних уявлень у дітей дошкільного та середнього віку відбувалося на наступних етапах: I етап пов'язаний з реалізацією констатувального етапу педагогічного експерименту, який полягав у визначенні рівня морального виховання дітей дошкільного віку. Відповідно до критеріїв та показників було розроблено завдання з перевірки ефективності впливу українського фольклору на моральний розвиток дітей середнього дошкільного віку; II етап полягав у реалізації підвищення рівня моральної вихованості у дітей середнього дошкільного віку (формувальний етап педагогічного експерименту); III етап - контрольний етап експерименту, метою якого була перевірка ефективності існуючої системи роботи з підвищення рівня морального виховання дітей середнього дошкільного віку, ґрунтуючись на результатах зіставлення даних

контрольної та експериментальної груп.

Когнітивний критерій

Показники: розуміння дітьми моральної категорії.

Завдання 1: «Допоможи зайчику»

Мета: визначити рівень оволодіння дітьми моральними категоріями «дружба», «доброта».

Матеріал: іграшковий зайчик.

Інструкція до виконання: вихователь звертається до досліджуваних: «Дітки, до нас у гості завітав Зайчик. Послухайте уважно, що він хоче вам сказати: «Зі мною недавно трапилась історія. Я ніяк не можу її зрозуміти. У мене є друг Ведмедик. Ми дружимо з ним з дитинства. І от одного разу він вдарився в лапу, і йому порадили весь тиждень сидіти вдома. Я кілька разів запрошував друга погратись, але він сказав, що ніяк не може. Минув тиждень, і Ведмедик таки вийшов на нашу галявину. Та, чомусь, не захотів зі мною розмовляти. Сказав, що я поганий друг, що справжні друзі так не поведуться. Друзі, підкажіть мені, як доречно поводитись справжнім друзям? Що не так я зробив? Що таке доброта? Як це бути добрим?»».

Показники: обізнаність дітей про моральні якості.

Завдання 2: «Зустріч з Їжачком»

Мета: визначити обізнаність дітей щодо моральної якості «ввічливість».

Матеріал: іграшковий їжачок.

Інструкція до виконання: вихователь: «Діти, сьогодні в нашу групу прийшов Їжачок з казкового лісу, він ходить в лісовій дитячий садок. У нього є вихователька, Лисичка Михайлівна, вона пояснила, що потрібно бути ввічливим, але він не знає, що таке ввічливість. Давайте разом пояснимо Їжачку, як поведуться ввічливі діти. Що потрібно робити. Щоб бути ввічливим? Як це бути ввічливою дитиною?».

Оцінно-рефлексивні критерії

Показник: розуміння моралі народних фольклорних творів

Завдання 3: «Пригоди Котика і Півника»

Мета: визначити розуміння дітьми моралі народної казки («Котик і Півник»).

Матеріал: історія-казка про Кота і Півня.

Інструкція до виконання: вихователь розповідає казку і задає дітям питання: про що йдеться в казці. Як ви думаєте, Котик і Півник були друзями? З чого це видно? Чи правильно вчинили герої?

За аналогією з цією роботою дітям була запропонована робота на розуміння моралі інших народних казок.

Показники: оцінка моральної поведінки і вчинків героїв фольклорних творів та однолітків

Мета: виявити вміння оцінювати моральну поведінку героїв казок і поведінку однолітків.

Завдання 4: «Як вчинив хлопчик?»

Інструкція до виконання: Вихователь розповідає дітям про один випадок. «Одного разу сусідка прийшла в гості до мами Андрійка. Хлопчик почав ховатись разом зі своїм братиком під стіл. де дорослі хотіли попиту чаю, і став шукати, а Андрійко спіткнувся об стіл, все на ньому затремтіло, а мамина подруга пролила гарячий чай собі на сукню. "Як вам не соромно, ви зіпсували моє плаття, ви не могли гратись у своїй кімнаті? – сказала сусідка. «Я вдома – де хочу, там і граюсь», – сказав хлопчик. Діти, як поведився Андрійко? Що ви можете сказати про його поведінку? Чому? Чи є таке у наших дітей?

Почуттєво-ціннісний критерій

Показники: здатність співпереживати героям казок

Завдання 5: «Кого б ви пожаліли?»

Мета: показати вміння співпереживати героям казки

Матеріал: казки «Кривенька качечка», «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат», ілюстрації до них.

Інструкція до виконання: вихователь разом з дітьми згадує зміст казок. Потім він запитує: «Діти, який персонаж вам найбільше сподобався? Чому? Діти, кому з героїв казки ви найбільше співчуваєте: Лисичці чи Вовкові? Чому? Як ми

можемо назвати Лисицю?

Показники: вміння піклуватися про молодших, поважати старших

Завдання 6: «Хто найкращий помічник?»

Мета: виявити вміння піклуватися про молодших

Матеріал: іграшковий їжачок, зайчик і ведмедик.

Інструкція до виконання: вихователь: «Діти, до нас прибіг їжачок, він посварився зі своїми близькими друзями: Зайчиком і Ведмедиком, і все тому, хто найбільше допомагає батькам і піклується про менших братиків і сестричок. Зайчик сказала, що знає як і допомагає своїй мамі: поливає на грядці капусту, миє посуд і підмітає підлогу. Їжак сказав, що піклується про своїх менших сестричок, коли мами немає вдома. Їжачок більше всього на світі любить стежити, щоб з ними не сталося що-небудь жахливе, тому Зайчик відповів, що це несправжня допомога. А Ведмедик заправляє своє ліжко і миє за собою посуд. Отже, хто з них насправді допомагає батькам? Від кого допомоги більше? Чому? Чи допоможуть наші діти батькам? Як саме?»

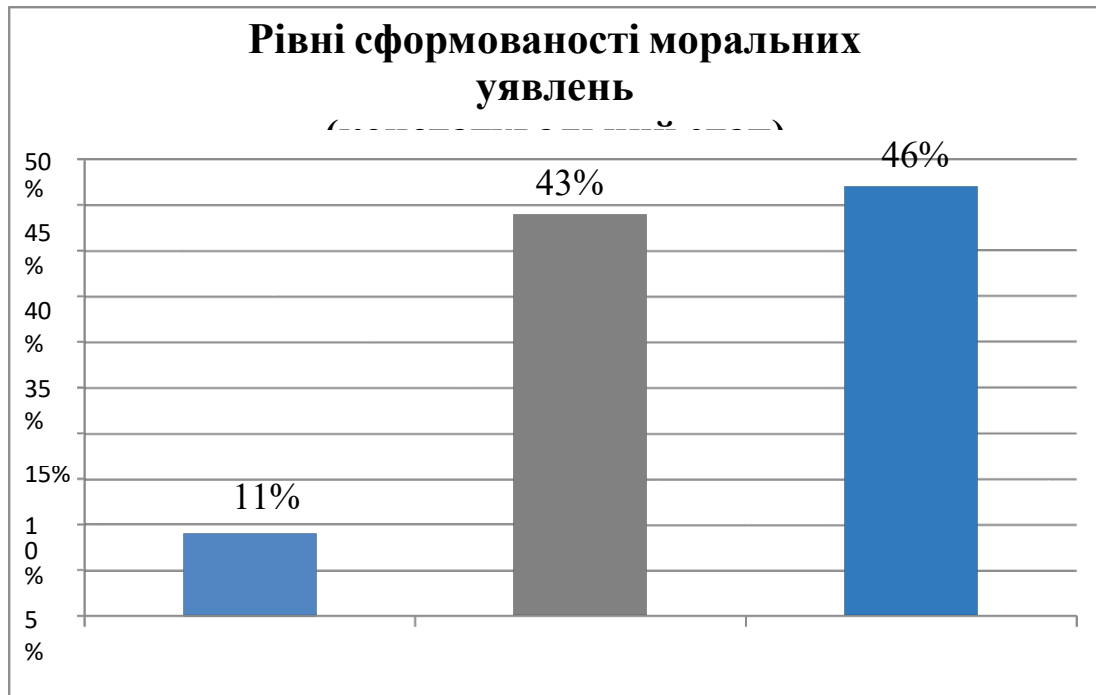
В результаті проведення емпіричного дослідження і обрахунків отриманих результатів у таблиці 2.3. подано кількісний розподіл дітей за рівнем сформованості моральних уявлень на констатувальному етапі експерименту, на рисунку 2.1. представлено відсоткове співвідношення респондентів за рівнем сформованості моральних уявлень.

Таблиця 2.3.

Кількісний розподіл дітей за рівнями сформованості моральних уявлень (констатувальний етап експерименту), n=39

Рівні	Кількість дітей які впоралися з експериментальним завданням (кількість дітей/%)						Середнє арифметичне(y %)
	Номер завдання						
	1	2	3	4	5	6	
Низький	14 (36%)	21 (53%)	14 (37%)	26 (67%)	12 (32%)	20 (50%)	46%

Середній	18 (47%)	14 (37%)	20 (52%)	10 (25%)	21 (53%)	17 (45%)	43%
Високий	7 (17%)	4 (10%)	5 (11%)	3 (8%)	6 (15%)	2 (5%)	11%

Рисунок 2.1. Рівні сформованості моральних уявлень дітей середнього дошкільного віку, n=39.

Як видно з рисунка, у 46% дітей середнього дошкільного віку виявлено низький рівень сформованості моральних уявлень. Середній рівень сформованості моральних уявлень мають 43% дітей. Усього 11% досліджуваних характеризуються високим рівнем сформованості моральних уявлень.

Отож, узагальнення результатів констатувального етапу педагогічного експерименту виявив, що у більшості дітей моральні уявлення знаходяться на середньому і низькому рівнях. Дані констатувального етапу експерименту відобразили недостатній стан сформованості моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку, що актуалізує потребу проведення формувальної роботи.

2.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору

Для реалізації формувального етапу експерименту було визначено конкретний план проведення експериментальної роботи протягом тривалого часу, основні етапи та методи досягнення кінцевої мети. Важливо наголосити на важливій ролі у цьому процесі вихователів і батьків, зважаючи на особливості визначених педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного українським фольклором.

Крім того, реалізація даного етапу роботи передбачала відбір різножанрових творів українського фольклору: ігри, потішки, українські народні пісні, лічилки, скоромовки, мирилки, загадки, прислів'я, приказки тощо. Для успішної роботи в цьому напрямку з дітьми використовувалися наступні методи: наочний, вербальний, практичний.

Наочні методи передбачали наступне:

- Читання творів усної народної творчості;
- Спостереження;
- Показ казок та інших творів разом з дітьми;
- Книжкові ілюстрації, репродукції та демонстрація предметів;
- Використання дидактичних ігор.

Вербальні методи виявились найефективнішими:

- Розповіді та розмови;
- Читання творів;
- Заучування і декламація дитячих віршиків, пісеньок, приказок, прислів'їв і лічилок;
- Переказ творів усної народної творчості дітьми;
- Створення діалогів і бесід.

Практичні методи, що застосовувались:

- Організація вечора з батьками;

- Ігри на основі фольклору (рухливі, сидячі, дидактичні, постановочні);
- Приготування з дітьми різноманітні народні страви;
- Організація постановки народних казок;
- Малювання і виготовлення глиняних ілюстрацій до казок, приказок і висловів.

Перша педагогічна умова передбачає застосування жанрів фольклору у навчально-виховному процесі закладу дошкільної освіти вихователями (під час роботи з художньою літературою і на заняттях). Основною формою роботи було інтегроване заняття з різних розділів програми (Розвиток мови, Художня література, Малювання). На даному етапі використовувалися такі методи і прийоми: переказ народних творів, коментування їх змісту, складання розповіді за планом, малювання за змістом творів фольклору, порівняльний опис і відтворення вчинків героїв народних творів, моральна ситуація гри. Все це мотивувало дітей до самооцінювання, оцінювання вчинків казкових героїв і ровесників; формування і закріплення знань дітей про моральні норми і якості, моральні уявлення.

Також були проведені заняття з художньої літератури і малювання з використанням наступних методів і прийомів: видуманий діалог з персонажами і героями українського фольклору, проблемні моральні ситуації і питання, інсценування творів українського фольклору, спрямованих на моральне виховання.

Друга педагогічна умова реалізувалась під час режимних моментів, різних типів занять і процесах життєдіяльності. Діти продовжували збагачувати та уточнювати знання дитини про твори українського фольклору на моральні теми, моральний зміст, моральні категорії, якості, норми, розуміння певних правил. Відбулася активізація дитячого словникового запасу морально орієнтованою лексикою.

Третя педагогічна умова передбачає співпрацю ЗДО з сім'єю. В межах реалізації цієї умови з батьками була проведена наступна робота: редагування текстів з творами морально-етичної спрямованості, заснованими на текстах

українського фольклору, обговорювалися наступні питання: Як навчити дитину бути доброю, чесною, порядною, скромною, поважати інших, висловлювати співчуття, піклуватися про себе. З батьками були організовані різні вечори: «В гостях у Правдолюбки», «Запрошуємо вас бути ввічливими», конкурс «Хто знає більше прислів'їв і приказок про дружбу, правду, доброту, повагу і смирення». На цих заходах були розіграні Українські народні ігри та інсценовані Українські народні казки морального змісту.

Розробивши і впровадивши всі перераховані вище освітні умови, варто встановити ефективність їх реалізації в процесі морального виховання дітей середнього дошкільного віку. Для цього було застосовано порівняльні процедури, результати яких представлено у наступному пункті роботи.

2.3. Перевірка ефективності впровадження педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку

З метою реалізації завершального (контрольного) етапу педагогічного експерименту було проведено контрольний зріз емпіричних показників щза тими ж самими методиками, що й на констатувальному етапі.

Метою контрольного етапу було визначення динаміки результатів після реалізованої роботи на формуальному етапі та виявлення рівня сформованості моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку. У табл. 2.4 представлений відсотковий та кількісний розподіл дітей за рівнями сформованості моральних уявлень на контрольному етапі.

Таблиця 2.4.

Кількісний розподіл дітей за рівнями сформованості моральних уявлень (контрольний етап), n=39

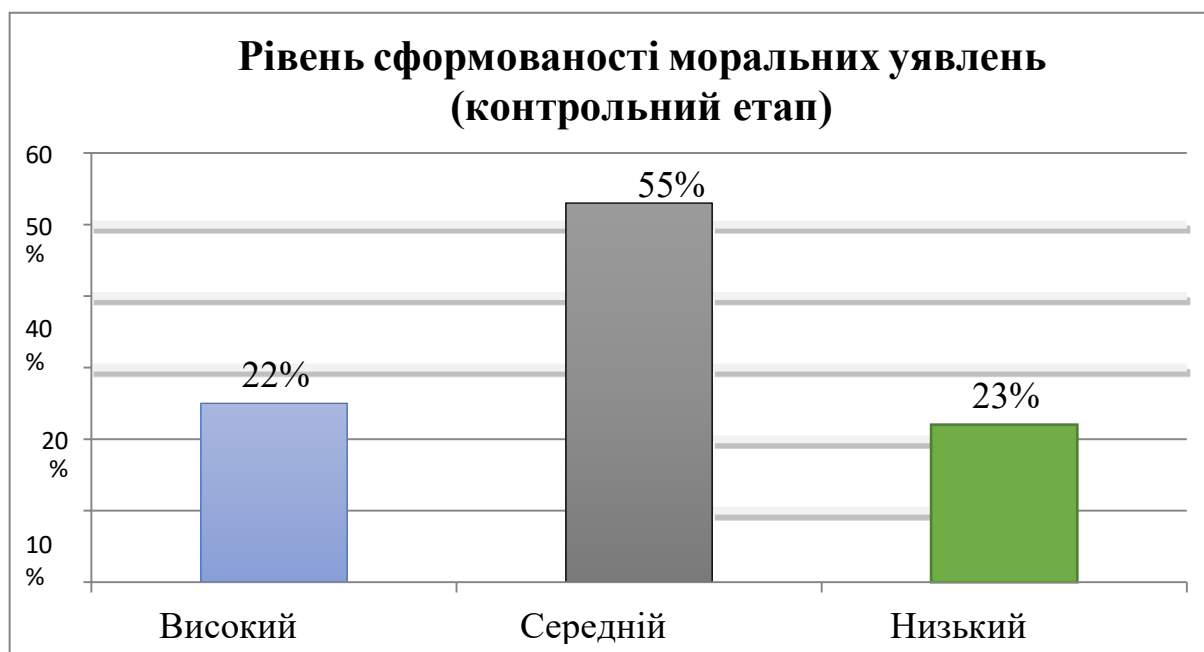
Рівні	Кількість дітей які впоралися з експериментальним завданням (кількість дітей %)	
	Номер завдання	Середнє

	1	2	3	4	5	6	арифметичне (у %)
Низький рівень	7 (18%)	9 (22%)	6 (16%)	16 (42%)	6 (15%)	9 (24%)	23%
Середній рівень	22 (56%)	22 (56%)	26 (67%)	15 (39%)	24 (62%)	19 (49%)	55%
Високий рівень	10 (26%)	8 (22%)	7 (17%)	8 (19%)	9 (23%)	11 (27%)	22%

22% дітей виявили високий рівень моральних уявлень. Вони докладно і послідовно відповідали на поставлені запитання. В середньому 21 дітей проявила середній рівень – це 55% від загальної кількості респондентів. Ці діти іноді допускаються незначних помилок при відповідях на запитання, відповіді були короткими. У 23% дітей виявлено низький рівень моральних уявлень. Діти мають невеликі за обсягом, неточні сформовані моральні уявлення, вони дають нерішучі відповіді, довго думають, часто припускаються помилок при відповідях на поставлені запитання.

Так, в обізнаності дітей з моральними категоріями, моральними якостями і нормами (завдання 1,2) зменшився % дітей низького рівня, підвищився у дітей достатнього та високого рівнів. Це свідчить про те, що більша частка дітей низького рівня підвищили свій рівень сформованості моральних уявлень. Розуміння дітьми моралі фольклорних творів (завдання 3,4) також покращилось у дітей, котрі були з низькими показниками ще на констатувальному етапі педагогічного експерименту, дітей цього рівня у відсотках стало менше, відповідно до цього вони краще розуміють мораль фольклорних творів. Також важливо вказати на позитивний вплив формувального етапу експерименту на моральні уявлення дітей з низьким рівнем почуттєво-ціннісного критерію (завдання 5,6), в ході експерименту діти більше проявляли емпатію, співчуття і розуміння емоційного стану героїв казок. Кількість дітей низького рівня зменшилась у відсотках, відповідно у них можемо спостерігати збільшення середнього чи високого рівня моральних уявлень.

Таким чином, аналіз результатів контрольного етапу дослідження засвідчив, що у більшості дітей середнього дошкільного віку моральні уявлення знаходяться на середньому і високому рівнях сформованості. Виходячи з вищеприведеного аналізу на контрольному етапі ми здійснили порівняння рівнів розвитку моральних уявлень дітей середнього дошкільного віку і відобразили їх на рис. 2.2.

Рисунок 2.2. Рівні сформованості моральних уявлень на контрольному етапі, n=39

Завдяки формульованому етапу експерименту в порівняльній таблиці констатувального і контрольного етапів можемо прослідкувати покращення результатів, які відображені в табл. 2.5.

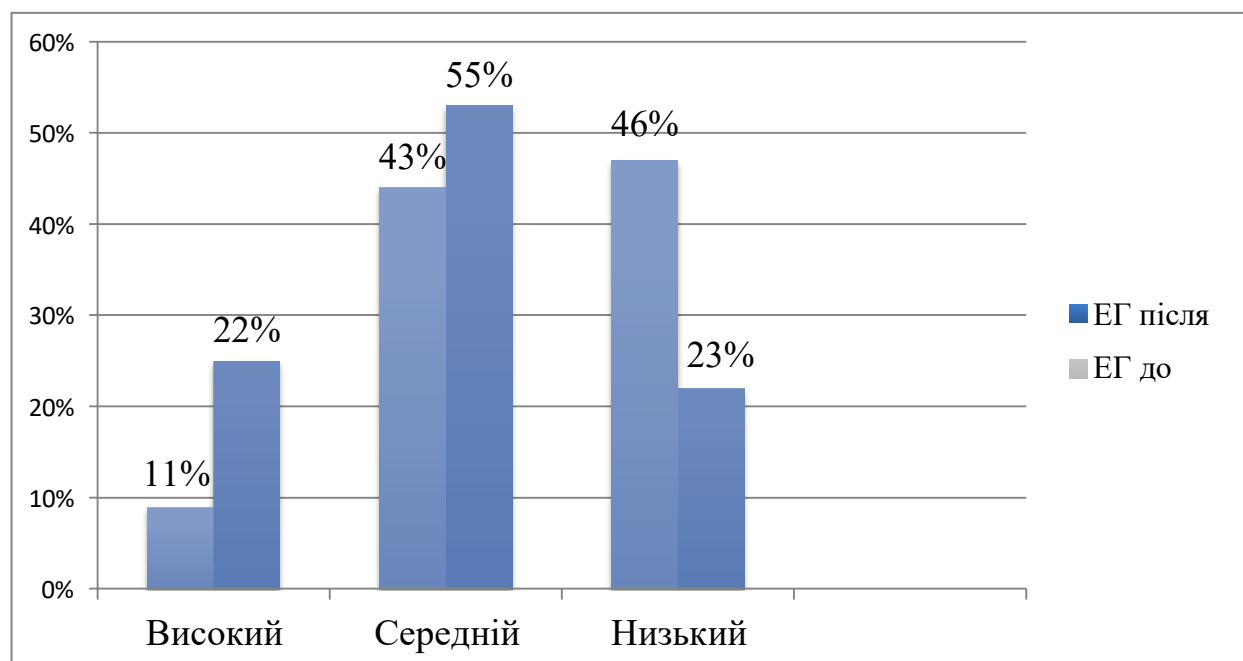
Таблиця 2.5.

Порівняльна таблиця результатів констатувального і контрольного етапів експерименту, n=39

Етап	Середній показник кількості дітей, які впоралися з експериментальним завданням (у %)		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Констатув. етап	46%	43%	11%

Контр. етап	23%	55%	22%
-------------	-----	-----	-----

Для наочності ми подаємо результати за допомогою діаграми в рис. 2.3.

Рисунок 2.3. Порівняльні результати констатувального і контрольного етапів експерименту, n=39

Середній показник кількості дітей, які впоралися з експериментальним завданням зменшився у дітей з низьким рівнем моральних уявлень. Підвищився відсоток дітей середнього та високого рівнів. Кількість дітей з низьким рівнем моральних уявлень зменшилась удвічі з 43% до 23%, збільшився відсоток дітей з середнім рівнем на 8% та з високим на 11%. Отож, як засвідчують отримані результати, робота, проведена на формувальному етапі експерименту була досить ефективною.

Таким чином, нами було проведено первинну і вторинну діагностики дітей середнього дошкільного віку та на основі співставлення результатів ми прийшли до висновку, що за рахунок переходу з низького рівня, значно зріс відсоток дітей високого та середнього рівня дослідницької діяльності. Це дає підставу вважати, що отримані дані підтвердили ефективність впливу українського фольклору в педагогічних умовах на моральний розвиток дітей 4-5 року життя.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснені теоретичні узагальнення щодо розглянутої теми та запропоновані нові підходи до вирішення проблеми морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Зокрема, висвітлена проблема морального виховання дітей середнього дошкільного віку, проведене теоретичне узагальнення вирішення проблеми морального розвитку дітей дошкільного віку засобами українського фольклору, визначені педагогічні умови щодо здійснення виховного процесу та експериментальна перевірка ефективності їх впровадження, за результатами якого було підтверджено доцільність подальшої реалізації в умовах сучасного закладу дошкільної освіти.

Зокрема, узагальнення отриманих результатів дозволяють сформулювати наступні висновки, які засвідчують досягнення мети і розв'язання дослідницьких завдань.

Здійснено аналіз теоретичних основ морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Визначено, що моральне виховання – це освітня діяльність, спрямована на формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і поведінкових звичок, заснованих на ідеалах, нормах, принципах і участі в практичній діяльності моралі. А процес виховання культури поведінки складний і вимагає свідомого та своєчасного використання багатства арсеналу педагогів різними способами. Необхідно враховувати динаміку змін засобів виховання, методів, їх постійне коригування, з яких найдоступнішим є український фольклор. Результатом морального розвитку дитини-дошкільника, через засвоєння моральних зразків, встановлених суспільством, вироблених на основі моральних норм і еталонів у процесі морального виховання виступають взаємини дитини з ровесниками і дорослими, а також стабільний моральний розвиток, який проявляється у всіх сферах діяльності. Узагальнено, що під моральним вихованням дітей середнього дошкільного віку розуміється цілеспрямоване формування здатності

усвідомлено здійснювати моральні вчинки на засадах загальноприйнятих моральних якостей, норм і правил, правильно оцінювати свої вчинки і дії однолітків, розуміти і правильно використовувати слова, що представляють моральні та етичні категорії.

Виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови морального виховання засобами українського фольклору. А саме, використання фольклорних жанрів в освітньому процесі закладу дошкільної освіти вихователями як під час роботи з художньою літературою, так і на заняттях; використання фольклору в режимних моментах, в процесах життєдіяльності та шляхом проведення різних типів занять; співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї.

Здійснено критеріально-рівневе оцінювання моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку. Критеріями морального виховання дітей середнього дошкільного віку є: 1) когнітивний з показниками: моральна категорія (дружба, доброта, повага, співчуття); моральні якості (ввічливість, гостинність, скромність, чесність, правдивість), загальноприйняті норми (турбота та повага до інших, взаємодопомога); морально-орієнтована поінформованість дітей про фольклорні твори; розуміння моралі фольклору; 2) почуттєво-ціннісний з показниками: здатність співпереживати казковому герою, здатність піклуватися про менших та поважати старших; 3) оцінно-рефлексивний з показниками: моральна поведінка та самооцінка власної поведінки; оцінка моральної поведінки та поведінки народних героїв та ровесників.

Експериментально перевірено ефективність впровадження педагогічних умов морального виховання засобами українського фольклору. За допомогою дослідження прослідковано ефективність педагогічних умов морального виховання для дітей середнього дошкільного віку, що підтверджують отримані результати. Після впровадженої експериментальної роботи покращився рівень морального виховання дітей, відкрились чіткі уявлення про хороші та погані вчинки, діти розрізняють їх, поважають і шанують батьків, вони чуйні до інших та демонструють гуманні вчинки. Підсумки контрольного етапу дослідження

відображають успішно здійснену роботу.

Відтак, за результатами констатувального етапу експерименту, дітей з високим рівнем сформованості моральної вихованості було виявлено найменше. Переважна більшість дітей засвідчили середній та низький рівень сформованості моральної вихованості. За результатами контрольного етапу високий рівень сформованості моральної вихованості було зафіксовано у 22% дітей. Середній рівень засвідчили 55% дітей, що становить половину від всієї групи. Низький рівень моральних уявлень засвідчили 23% дітей контрольного етапу.

Проблема морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору не вичерпується результатами виконаної роботи. Подальшого дослідження потребує проблема підготовки майбутніх вихователів для забезпечення високого рівня морального виховання дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій І. Б. Засоби народної педагогіки та шляхи їх використання у моральному вихованні дошкільників. *Імідж сучасного педагога*. 2010. – № 6–7(105–106). С. 124–126.
2. Бабій І. В. *Моральне виховання дошкільників засобами народної педагогіки*: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2012. 20 с.
3. *Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція)* / наук. кер. А.М. Богуш; авт. кол.: А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін. К., 2012. Спецвип. журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу». 30 с.
4. Бех Д. І. Виховання особистості. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
5. Борисова О. О. Духовно-обрядові свята як засіб духовно-естетичного розвитку дітей дошкільного віку. *Гуманіт. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди»*: наук-теор. Зб, 2011. Вип. 22. С. 11-15.
6. Бріцина О. Ю. Фольклор: *Енциклопедія історії України*. Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2013. 784 с.
7. Г. В. Довженок, К. М. Луганська. *Дитячі пісні та речитативи*. К.: Наук. думка, 1991. 448 с.
8. Дмитренко М. І. *Українська фольклористика: історія, теорія, практика*. Київ: Ред. часопису «Народознавство», 2001. 576 с.
9. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. *Навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
10. Заблоцька С. І. *Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Нац. ун-т «Остроз. акад.». Острого, 2013. 20 с.
11. Зверєва І. Д. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери*. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
12. Іваниця Г. А. Виховання добродійності. *Виховна робота*. 2010. №10.

С. 2-18.

13. Кононко О. Л. «Духовність, душевність, моральність...». *Дошкільне виховання*. 2004. №11. С. 3 - 8.

14. Кононко О. Л. *Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»*. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с.

15. Котломанітова Г. О. Український дитячий фольклор як засіб формування партнерської взаємодії дітей. *Вісник Черкаського університету*. 2016., № 12, с. 81-87.

16. Кручек В. А. *Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування*. Київ: ДАКККіМ, 2010. 273 с.

17. Лановик М. Б. *Українська усна народна творчість: підручник*. Київ: Знання-Прес, 2001. 591 с.

18. Ломбина Т. Н. Развитие нравственного чувства у дошкольников. *Психолог в детском саду*. 2012. №2. С. 68-88.

19. Лохвицька Л. В. *Дошкільна освіта: історія і сьогодення*. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 208 с.

20. Лохвицька Л. В. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до процесу морального виховання дітей. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 70–74.

21. Лохвицька Л. В., Андрющенко Т. К. *Барвисте життя: хрестоматія для читання дітям дошк.* Тернопіль: Мандрівець, 2014. 340 с.

22. Лохвицька Л. В. *Розвивальне предметне середовище в дошкільних навчальних закладах*. Київ: ТОВ Ред. газет з дошк. та поч. освіти, 2013. 80 с.

23. Лохвицкая Л. В. Методический инструментарий нравственного воспитания дошкольников. *Детский сад от А до Я*. 2013. № 5. С. 126–145.

24. Лохвицкая Л. В. Современные подходы к нравственному воспитанию дошкольников. *Современный детский сад*. 2012. № 7. С. 66–71.

25. Маєвська Л. М. *Етнопедагогіка: навч. посібник*. Херсон: Олді- Плюс, 2014. 288 с.

26. Матвієнко С. І. Фольклор як засіб формування соціального досвіду

дитини. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, вид-во НДУ. №2. 2016. С. 73-78.

27. *Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина»*: Київ, 2016. 351 с.

28. Монке О. С. Виховання духовності дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури. *Наука і освіта*. 2011. № 8. С. 90-93.

29. Музенитова Э. А. Фольклор как средство воспитания мироотношения у дошкольников. *Наука і освіта*. 2012. № 1. С. 144-147.

30. Муляр Н. А. Ціннісні орієнтації української родини у морально-етичному вихованні дитини. *Молодь і ринок*. 2009. №9. С.119–124.

31. Омельченко Я. М. Колискові пісні як засіб відновлення базової рівноваги травмованих дітей: *методичний посібник*. Київ: Логос, 2013. 232 с.

32. Пашко М. С. Основи національної української педагогіки: *навч. посібник*. Сімферополь, 2000. 64 с.

33. Пентилюк М. І. Виховний потенціал сім'ї: традиції, реалії та перспективи. *Рідна школа*. 2010. №12. С. 74–75.

34. Піроженко Т. О. *Особистість дошкільника: перспективи розвитку*. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 136 с.

35. *Про дошкільну освіту: Закон України*. Київ: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2001. 56 с. (С. 4–33.)

36. Поніманська Т. І., Дичківська І. М., Козлюк О. А., Кузьмук Л. І. *Соціальний розвиток дитини (середній дошкільний вік)*. Київ: Генеза, 2013. 88 с.

37. Резніченко Н. А. *Українська проза для дітей 60 – 80-х років ХХ століття (жанровостильові модифікації)*: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ: 2009.20 с.

38. Руснак І. Є. Український фольклор: *[навч.посіб.]*. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 304 с.

39. Садовенко С. М. Виховання народною казкою: *методичний посібник*. Київ: Шк. світ, 2011. 128 с.

40. Саяпіна С. А. *Дослідження проблем морального виховання дітей дошкільного віку у вітчизняній педагогіці (50 - 80-ті рр. ХХ ст.)*. Іст.-пед. альм. 2013. Вип. 1. С. 13-17.
41. Семенов О. С. *Український фольклор: Навч. посіб.* Глухів: РВВГДПУ, 2004. 254с.
42. Семенов О. М. *Український фольклор: навч. посібник / О. М. Семенов.* Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 254 с.
43. Сивачук, Н. О. *Виховний потенціал українського регіонального фольклору: [навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів]*. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. 151 с.
44. Скрипник В. А. *Духовність як складова частина національного виховання дітей. Дитячий садок.* 2010. № 39. С. 7.
45. С. О. Ладивір, О. П. Долинна, В. К. Котирло. *Виховання гуманних почуттів у дітей.* Тернопіль: Мандрівець, 2010. 168 с.
46. Стельмахович М. Г. *Народне дитинознавство.* Київ: Знання, 1991. 99 с.
47. Стельмахович М. Г. *Українська народна казка.* Київ: ІЗМН, 1997. 232 с.
48. Сявавко Є. І. *Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку.* Київ: Наук. думка, 1974. 150 с.
49. Терпелюк С. Б. *Дитяча література. Навчально-методичне видання (робоча навчальна програма та методичні рекомендації з курсу):* Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. 116 с.
50. *Український фольклор: словник-довідник / авт.-уклад.: Сивачук Н. П. та інші.* Умань: ПП Жовтий, 2010. 140 с.
51. Усенко-Півторацька Н. І. *Плекаємо духовність дитини.* Директор школи. 2011. № 9. С. 6.
52. Фархшатова И. А., Давлетова М. С. *Особенности формирования нравственных представлений у детей 5-6 лет. Научно-методический электронный журнал «Концепт».* 2017. Т. 13. С. 168-172.
53. Ходунова К. М. *Історична роль українського фольклору у моральному*

вихованні дошкільників. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи*. 2020.

54. Ходунова К. М. *Формування моральних почуттів у дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору*. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін. 2020.

55. Шарій С. А. Криниця людяності. Виховна робота. 2010. № 10. С. 19-23.

56. Якунина И. В. *Духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения. Дополнительное образование и воспитание*. 2011. № 1. С. 19-21.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тема «Правдивість, чесність»

Казка «Лисиця та Рак»

Біжить лисичка полем. Добігла до річки, аж дивиться – рак виліз з води на камінь та клешні точить, щоб гостріші були.

– Здоров був, раче! – каже йому лисичка. – З тим днем, що сьогодні! Цети, мабуть, до косовиці готуєшся, що клешні об камінь гостриш?

Поздоровкався і рак та й каже:

– Я клешнями роблю те, що ти зубами; так треба, щоб гостріші були. лисичка тоді йому:

– Тепер я бачу, чого з тебе люди сміються, розказуючи, як ти сім літ по воду ходив, та й ту на порозі розлив! Як його ходити, коли на ногах зуби? Признайся, що таки правду люди говорять про тебе!

– Може, колись теє й правдою було, та тепер брехнею стало! Ось коли хочеш, то давай побіжимо наввипередки. Я тобі ще на один скок уперед ходу дам. Біжим до тієї осички, що стоїть онде на узліссі.

– Як так, то й так, – каже лисиця.

Повернулась до лісу, стала на один скок уперед проти рака та й дожидає, коли той звелить бігти. А рак, учепившись клешнями за лисиччиного хвоста, підібгав усі вісім своїх ніг та й гукнув:

– Но!

От лисичка і подалась вповдовж поля. Добігала до осики, повернула, щоб подивитись, а де той рак чимчикує, аж чує позад себе:

– Та й забарилась ти, лисичко! Я вже і на осику лазив, усе визирав, чи скоро ти прибіжиш.

Дуже здивувалась лисичка, аж рота роззявила:

– Чи то ж видано! – каже. І більш не сміялася з рака.

Прислів'я і приказки

Зароблений сухар краще краденого бублика. Не хитруй, не мудруй, ачесно працюй.

Правда – як олія, скрізь наверх спливає. Правда світліша за сонце. Правду не сховаєш. Чесному всюди честь.

Чесна праця – найбільше багатство.

Тема «Дружба»

Казка «Рукавичка»

Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку. От біжить мишка, улізла в ту рукавичку та й каже;

– Тут я буду жити!

Коли це жабка плигає та й питає:

– А хто, хто в цій рукавичці? А ти хто?

– Жабка-скрекотушка. Пусти й мене!

– Іди!

От уже їх двоє. Коли біжить зайчик, прибіг до рукавички та й спитав:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка. А ти Хто?

– А я зайчик-побігайчик. Пустіть і мене!

– Іди!

От уже їх троє. Коли це біжить лисичка та до рукавички:

– А хто, хто в цій рукавичці?

Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка та зайчик-побігайчик. А ти хто?

– А я лисичка-сестричка. Пустіть і мене!

– Та йди!

Ото вже їх четверо сидить. Аж суне вовчик та й собі до рукавички, питається:

А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик та

лисичка-сестричка. А ти хто?

- Та я вовчик-братик. Пустіть і мене!
- Та вже йди!

Уліз і той,– уже їх п'ятеро. Де не взявся,– біжить кабан:

- Хро-хро-хро! А хто, хто в цій рукавичці?
- Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик,

лисичка-сестричка та вовчик-братик. А ти хто?

- Хро-хро-хро! А я кабан-іклан. Пустіть і мене!
- Оце лихо! Хто не набреде, та все в рукавичку! Куди ж ти тут улізеш?
- Та вже влізу,– пустіть!
- Та що вже з тобою робити, – йди!

Уліз і той. Уже їх шестеро, уже так їм тісно, що й нікуди. Коли це тріщать кущі, вилазить ведмідь та й собі до рукавички, реве й питається:

- А хто, хто в цій рукавичці?
- Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик,

лисичка-сестричка, вовчик-братик та кабан-іклан. А ти хто?

- Гу-гу-гу! Як вас багато! А я ведмідь-набрід. Пустіть і мене!
- Куди ми тебе пустимо, коли й так тісно?
- Та якось будемо.
- Та вже йди, тільки скраєчку!

Уліз і ведмідь – семеро стало. Та так вже тісно, що рукавичка ось-ось розірветься.

Коли це дід оглядівся,– нема рукавички. Він тоді назад – шукати її, а собачка попереду побігла. Бігла, бігла, бачить–лежить рукавичка і ворухиться. Собачка тоді: «Гав-гав-гав!».

Вони як злякаються, як вирвуться з рукавички,– так усі й порозбігалися лісом. Прийшов дід та й забрав рукавичку.

Скоромовки (Дітей, що сперечаються, присоромлюють)

1. Катерина і Андрій Сварилися за щавій. Катерина Андрію не давала

щавію.

Мир миром Пирого з сиром, Варенички в маслі. Ми подружки красні.
Обнімемося! Поцілуємося!

(2 варіант) Мир миром Пирого з сиром, Варенички в маслі – Ми
дружечки красні,

Поцілуймося! Помиримося!

2. Раз Варвара та Дем'ян Сварилися за бур'ян, – Бо Варвара Дем'яну
давала бур'яну

Мирилки

Подвір'ям курочка ходила, Маленьких діточок учила: Підніміть ви крила,
усміхніться, Сонечку ясному покажіться,

Не сваріться, діточки, помиріться,

Подайте один одному ручки

–Посміхніться! Мирись, мирись,

Та більше не сварись! Поцілуймося! Мирись, мирись

Та більше не сварись! Поцілуймося. Через тин вишня похилилася,

А дружка з дружкою посварилася,

– Тобі яблучко, мені грушечка,

Не сварімося, помиримося, дружечко.

Помирись, помирись І ніколи не сварись. А якщо посваришся, То скоро
зістаришся.

Загадка

Що на дзеркало так схоже, необережно розіб'єш, і назад вже не складеш?
(дружба)

Прислів'я і приказки

Дружба – то найдорожчий скарб.

Дружба, мов дзеркало, розіб'єш – не склеїш. Друзі пізнаються в біді.

З другом говори ввічливо: від грубого слова близький, стає чужим. Не
май сто рублів, а май сто друзів.

Старий друг краще нових двох.

Тема «Співчуття і взаємодопомога»

Чистомовки

Па-па-па живе у Пилипа мавпа, Пу-пу-пу вона розбила лампу, Па-па-па лапу порізала мавпа Пи-пи-пи лікаря до мавпи,

Ип-ип-ип покликав Пилип:

Пу-пу-пу «Подивіться лапу, Пу-пу-пу вилікуйте мавпу».

Єць-єць-єць живе в лісі дивний заєць, Єць-єць-єць він сміливий, вінбоєць.

Ає-ає-ає він образи не прощає,

Ає-ає-ає та маленьких захищає.

Фа-фа-фа сумувала висока жирафа:

Фа-фа-фа «Я вища ніж будь-яка шафа!» Фі-фі-фі, що ж робити бідній жирафі,

Фі-фі-фі важко в джунглях високій жирафі, Фу-фу-фу звірі дражнили бідну жирафу.

Фу-фу-фу «не сумуй» – заспокоїла мавпа жирафу Фо-фо-фо «вони заздрять, тобі, жирафо!»

Примовки

Коли дитина лінується допомагати, примовляють Ой чим же я не хазяйка,
Чим не господиня?

Сім день хати не мела,

Сміття не носила. Тихо, дітечко, не плач! Ми дамо тобі калач. Ти калач наш візьми і у коло з нами йди.

Солоне, а не сіль, Біжить, а не річка, Блищить, а не золото.

Прислів'я і приказки

Поводься з іншими так, як ти бажаєш, щоб вони поводитися з тобою. Птахи славляться піснями, люди – ділами.

При горі та в лиху годину пізнаєш вірну людину.

Раніше комусь помагай, а тоді вже в когось поміч приймай.

Тема «Ввічливість»

Скоромовки

Семен сказав своїм синам:

«Сини-соколи, складіть сіно». Сини склали скирту сіна.

Семен сказав своїм синам: «Спасибі».

Бук бундючивсь перед дубом, Тряс над дубом бурим чубом. Дуб пригнувся до чуба бука – Буде букові наука.

Примовки

Дитині, що перебиває нечемно інших, примовляють

1. Помовчи, язичку, кашки дам.

2. Будь добрим вислухачем, будеш добрим оповідачем. Жартівлива приказка (дитячий фольклор)

Діти жартома дякують одноліткам за пригощання Благодареники за вареники.

Весела лічилка

Ось чий-то кіт стрибнув на ганок Йому ми скажем добрий ранок

– Вітаю, відгукне вусатий,

Чемним дітям – завжди радий,

Не часто стрінеш дитинча, що ввічливо віта kota. А ви на мене не зважайте,

Скоріше гру розпочинайте.

Прислів'я і приказки

Бджола жалить жалом, а чоловік словом. Від грубого слова близький стає чужим. Гостре словечко коє сердечко.

Добре слово – краще за цукор і мед.

Слово – не горобець, вилетить не спіймаєш.

Тема «Гостинність»

Казка «Лисичка та Журавель»

Були собі лисичка і журавель. Ото й зустрілися якось у лісі. Та такі стали приятелі! Кличе лисичка журавля до себе в гості:

– Приходь, – каже, – журавлику, приходь, лебедику! Я для тебе – як для себе.

От приходить журавель на ласкаві запросини. А лисичка наварила кашки

з молоком, розмазала по тарілці та й припрошує:

– Призволяйся, журавлику, призволяйся, лебедику!

Журавель до кашки – стукав, стукав дзьобом по тарілці – нічого не вхопить.

А лисичка як узялася до страви – лизь та лизь гарненько язиком, поки сама всю кашу чисто вилизала.

Вилизала та до журавля:

– Вибачай, журавлику, – що мала, тим тебе й приймала, а більше нема нічого.

– То спасибі ж, – мовить журавель. – Приходь же, лисичко, тепер ти до мене в гості.

– А прийду, журавлику, прийду, лебедику! На тому й розійшлися.

От уже лисичка йде до журавля в гостину. А журавель наварив такої-то смачної страви: узяв і м'яса, й картопельки, й бурячків – усього-усього, покришив дрібненько, склав у глечичок з вузькою шийкою та й каже:

– Пригощайся, люба приятелько, не соромся!

От лисичка до глечика – голова не влазить! Вона сюди, вона туди, вона й боком, і лапкою, і навстоячки, і зазирати, й нюшити... Нічого не вдіє!

А журавель не гуляє: все дзьобом у глечик, усе в глечик. Помаленьку-помаленьку – та й поїв, що наварив. А тоді й каже:

– Оце ж, – каже, – вибачай, лисуню, що мав, то тим і приймав. Та вже більше нічого не маю на гостину.

Ох і розгнівилася ж лисичка! Так розсердилася, що й подякувати забула, як годиться, чемним будши. Так-то їй журавлева гостина до смаку припала!

Та від того часу, й не приятелює з журавлями.

Забавлянки

Дід ходить по горі (хазяйновитість) Дід бабу свою хвале,

Що хороший борщик варє. А молодий свою гудє,

Що не варє, а псує.

Гостювати йшла стоніжка, забруднила ноги трішки. На порозі біля хати.
Стала ноги витирати.

Скоромовка

Всі сто ніжок обмітала, Всі сто ніжок витирала. А як стала на помості – із гостей вертались гості.

Чистомовка

Ана-ана-ана - іменини у Івана, Ас-ас-ас –принесла Даша ананас, Ан-ан-ан, а Роман – барабан

Ар-ар-ар і Оксана – ліхтар. Ан-ан-ан – посміхається Іван, Ад-ад-ад – подарункам дуже рад!

Прислів'я і приказки

До хорошої господарки всі сусіди в гості заходять.

З того як частують гостей видно щедрість господарів.

Так ведеться, що гостя частують усім, що в хаті знайдеться.

Тема «Скромність»

Казка «Хвалькувата муха»

Раз тягнули чотири волики тяженький плуг з поля додому. Тягнуть вони, тягнуть а над плугом літає уперта муха, сідає собі поважно на ріг одного вола і їде з ним помаленьку. Надлітає тим часом друга муха і питає ту, що сидить на рогові вола:

– А ти звідки їдеш, сестро?

– З поля, – відповідає та, – цілий день орала з волами аби люди мали хлібця досить!

Що варт такий чоловік, котрий чужою працею хвалиться?.. Народна пісня «Грушка»

Діти сідають у коло, беруться за руки й співають. Посередині – «грушка» – хлопець або дівчина.

Як послала мати Грушки садити.

Моя грушка отака, отака, Бийте, дівки, гопака, гопака. Як послала мати Грушки поливати.

Моя грушка отака, отака. Бийте, дівки, гопака, гопака. Як послала мати Грушки наглядати.

Моя грушка отака, отака, Бийте, дівки, гопака, гопака. Як послала мати Грушки трусити.

Моя грушка отака, отака, Бийте, дівки, гопака, гопака.

При цьому «грушку» починають трясти, піднімають угору. Забавлянка «Хто попереду» (про місце і скромну поведінку)

Хто попереду, Той пасе череду; Хто позаду. Той пасе жабу; Хто в серединці,

Той у золотій скриньці.

Чистомовка

Ти-ри-ри, ти-ри-ри скромних кличемо до гри, Ти-ри-ри, ти-ри-ри, нам про себе розкажи,

Ти-ри-ри, ти-ри-ри, та себе ти не хвали,

Ти-ри-ри, ти-ри-ри, чесно правду нам скажи. Ить-ить-ить, скромний сам себе не хвалить, Ить-ить-ить, скромний друзям радість дарить Ить-ить-ить, скромний добрі вчинки робить, Ить-ить-ить, і до стелі ніс не зводить

Примовки (Веревливим примовляють)

Дайте нам іншого, Дайте нам другого,

А щораз ліпшого

(Примовляють сидячи рядочком, кожен хвалить своє місце) Сиджу скраю, як у раю.

В серединці –

В новій скриньці. В серединці –

В драній ряднинці. (Діти приказують до веревливих)

Прислів'я і приказки

Держи голову високо, та не задирай носа.

З насмішки люди бувають, а насмішникам очі вилазять. Задирай голову настільки, щоб шапка не злетіла.

Не кажи «гоп», поки не перескочив.

Не копай іншому ями, бо й сам в неї упадеш.

Не пнишь бути найвищим, а вчись бути корисним.

Не смійся, горох, не лучче квасолі, – розмокнеш, то й лопнеш. Не хвали сам себе, нехай тебе інші хвалять.

Скромних скрізь поважають, а хвальків зневажають. Солодка морква, та в сусідньому городі.

Тема «Повага до батьків, сім'ї та інших дорослих, турбота про молодших»

Народні пісні

Ходить гарбуз по городу (Осілля співаночка) Ходить гарбуз по городу,
Питається свого роду:

«Ой чи живі, чи здорові Всі родичі гарбузові?» Обізвалася жовта диня,
Гарбузова господиня:

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!» Обізвались огірочки,
Гарбузові сини й дочки:

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!» Обізвалася квасоля, А за нею
й бараболя:

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!» Обізвались буряки, Гарбузові
свояки:

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!» Обізвався старий біб:

«Я іздержав увесь рід!»

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!»

«Ой ти, гарбуз, ти перистий, Із чим тебе будем їсти?»

«Миску пшона, трошки сала, – От до мене вся приправа!»

Чистомовка

Джу-джу-джу я бабусі поможу – кукурудзу посаджу, Джу-джу-джу до
джерельця за водою сходжу,

Джу-джу-джу, а як стомлюся – сяду посиджу. Ти-ти-ти «я хочу їсти лиш
торти,

Ти-ти-ти а уроки не бажаю вчити, Ти-ти-ти не буду більше прибирати,

Ти-ти-ти досить мамі допомагати!

Тя-тя-тя хай лежить оте сміття»,

Тя-тя-тя вередував маленький Костя.Ю-ю-ю що ти любиш? питаю Юлю:

Ю-ю-ю «Я багато що люблю:

Ю-ю-ю я співаю і танцюю, Ю-ю-ю ще – читаю і малюю, Ю-ю-ю та багато ігор знаю, Ю-ю-ю і мамі допомагаю!»

Примовки

Примовляють дівчаткам після сну (виховання поваги, слухняності)

Потягусі, потягусі,

На (Галю) ростусі.

Щоб (Галочка) росла, Росла-виростала,

Щоб (Галочка) своїй мамціСкоріш в поміч стала.

У помочі стала,Діток колихала

Й хату доглядала.

Жартівлива примовка (плаксуна діти жартома втішають)Цить, не плач!

Дасть мати калач.

Лічилка

А між нами, хлопчаками, Хтось не слухається мами.Раз, два, три,

Це, напевне, будеш ти.

Прислів'я і приказки

Всякій матері свої діти милі.

Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане.Мати одною рукою б'є, а другою гладить.

Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько.